

מחקרי מרכז דדו
ניסן התשפ"ה - אפריל 2025

תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל "ש" 100+

התמודדות צה"ל עם "תרחיש" חזית מזרחית בין מלחמת יום הכיפורים לאמצע שנות התשעים והמלצות לתכנון האופרטיבי לאור מלחמת "חרבות ברזל"

התמודדות צה"ל עם תרחיש "חזית מזרחית" בין מלחמת יום הכיפורים לאמצע שנות התשעים והמלצות לתכנון האופרטיבי לאור מלחמת "חרבות ברזל"

תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל

מחקר מרכז דדו מספר 8

ניסן התשפ"ה

אפריל 2025

אמ"ץ - תוה"ד - מרכז דדו לחשיבה צבאית בין-תחומית
משרד הביטחון - ההוצאה לאור

**The IDF and the "Eastern Front" War Scenario
Between the Yom Kippur war and the Mid-nineties,
and Recommendations for Operational Planning
in light of "Swords of Iron" War**
BG (Res.) Dr. Meir Finkel
Dado Center for Interdisciplinary Military Studies

מפקד מרכז דדו: תא"ל ד"ר איל פכט
עורך ראשי: סא"ל ד"ר איתי חימיניס
עורכת לשון: חוה בר-טל
מעצב גראפי: יהודה סלומון

תודות: לגברת יפעת גליניק-ארנון מארכיון צה"ל ומערכת הביטחון על זרתה במציאת עיקר החומרים ששימשו במחקר. לד"ר זאב אלרון, ראש תחום מחקר בניין הכוח במחלקה להיסטוריה בצה"ל, על סיוע בחומרים לטיוטת המחקר. לאלוף (מיל') גרשון הכהן ולתא"ל ד"ר איל פכט, מפקד מרכז דדו, על הערותיהם לטיוטת המחקר.

© כל הזכויות שמורות
למדינת ישראל - משרד הביטחון
נדפס בישראל, התשפ"ה - 2025
© All rights reserved to
The Ministry of Defense, Israel
Printed in Israel

יצא לאור באמצעות משרד הביטחון - ההוצאה לאור

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר, כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט, אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

תוכן העניינים

5	מבוא
9	חלק א' - ממלחמת יום הכיפורים ועד תחילת מלחמת איראן-עיראק ב־1980 - האיום בשיאו
9	לקחי מלחמת יום הכיפורים
11	התוכניות הרחבות: "חגורת אש" בפקמ"ז ו"לאסו" בפצ"ן
17	עדכון התוכניות בשנת 1977
20	1979 - השפעת התקדמות תהליך השלום מול מצרים והסיכון של פעולה סורית-עיראקית לשיבוש התהליך
29	תחילת שנות השמונים: השפעת הדיונים על מתן אוטונומיה לפלסטינים במסגרת הסכם השלום עם מצרים, על ניתוח הסיכונים מול חזית מזרחית
34	חלק ב' - מ־1980 ועד סיום מלחמת איראן עיראק ב־1988 - האיום פוחת, וגדל מחדש עם סיום מלחמת איראן-עיראק
43	חלק ג' - חזרת האיום בעקבות הפלישה העיראקית לכווית ומלחמת המפרץ ב־1990-1991
51	חלק ד' - ממלחמת המפרץ הראשונה, דרך הסכם השלום עם ירדן ב־1994 ועד סוף שנות התשעים
55	סיכום והמלצות
59	מקורות

מבוא

תרחיש הלחימה ב"חזית המזרחית", מונח שהתגבש באמצע שנות השבעים של המאה הקודמת, התייחס למלחמה מול קואליציה הכוללת את סוריה, ירדן (שצבאה נקרא "צבא עבר־ירדני" - צע"י), עיראק וסעודיה. במשך שני עשורים, עד לדעיכתו בשנות התשעים, היה תרחיש זה המרכזי בצה"ל - הן לבניין הכוח והן להפעלתו, הן ברמת המטכ"ל והן בשלושת הפיקודים המרחביים ובחיל האוויר. מכיוון שתרחיש זה לא התממש במלחמה בפועל, באה כאן לידי ביטוי הטיית המחקר ההיסטורי בצה"ל המתמקד באירועים מבצעיים (מלחמות, מבצעים, אירועי מב"ם). וכך במקרה זה, תקופה בת עשרים שנה כמעט לא נחקרה. להכרת העיסוק של צה"ל בתרחיש החזית המזרחית יש חשיבות לימינו מכמה סיבות: קודם כול, הוא מציע הסבר אחר להגדלת סד"כ (סדר כוחות) צה"ל אחרי מלחמת יום הכיפורים. לא בשל "טראומה" חסרת בסיס הגיוני כפי שנטען עד עתה (כולל טענותיי שלי), אלא בשל תרחיש ממשי שהפתרון המרכזי לו היה עוצבות שריון שיבקיעו מערכים מבוצרים ויגיעו מוקדם ככל האפשר לקרבות תמרון ניידים ברמת ירדן, בסוריה ובבקעת הלבנון. יש לציין, כי בעשור הראשון של התרחיש - אמצע שנות השבעים עד אמצע שנות השמונים - שבו הוא היה בשיאו, לא היה בידי צה"ל חמ"ם (חימוש מונחה מדויק) יבשתי או אווירי נגד רק"ם (רכב קרב משורין), וגם לא כטמ"מים (כלי טיס מוטסים מרחוק) היכולים לאסוף מודיעין מעל מערב עיראק או ברציפות במעגל הראשון. החמ"ם היבשתי שהחל לפעול באמצע שנות השמונים, התאים לטווחים שסייעו בהגנה ברמת הגולן, אך לא לאמנעת כוחות עיראקיים המגיעים מן העומק. מימוש תפיסת האסופה באמצעות כטמ"ם זיק החל כאשר זה נכנס לשירות מבצעי בסוף שנות התשעים, כשהתרחיש של "חזית מזרחית" היה בדעיכה.

שנית, התקופה הנחקרת מתאפיינת בכמה היבטים מרכזיים שהלכו ודעכו עם השנים בעולם התכנון המבצעי והתפיסות בצה"ל, בשל שיפורים במודיעין וביכולת תקיפת מטרות, שהפכו אותם, לכאורה, למיושנים. הבנת החשיבה הצה"לית טרם עידן המודיעין והאש חשובה כדי להבין את המורשת של תפיסות צה"ל כיום. תפיסות שהוא נדרש או יידרש בעתיד לשנותן. היבטים אלו היו:

- א. איום מיידי על שטח מדינת ישראל (בערבה, בבקעת הירדן וברמת הגולן) כאשר צבאות ירדן וסוריה הם סדירים ובמוכנות מלאה על הגבולות, ולישראל אין עומק אסטרטגי גאוגרפי ממזרח (בשונה מהעומק שהיה קיים בדרום עם סיני מול המצרים);
- ב. מלחמה נגד קואליציה המורכבת מכמה מדינות עם יריבויות ביניהן, שקשה היה לחזות את מאפייניה ואת הדינמיקה שתיווצר בתוך הקואליציה הזו לקראת המלחמה ובמהלכה;
- ג. מרחב לחימה גדול שבו אמורה להתרחש לחימה בו־זמנית, כולל יבשתית - מעקבה בדרום (ואף טאבוק שבסעודיה) ועד הליטני בצפון, ומזרחה עד מערב עיראק. המרחב אפשר איגופים עמוקים (של מאות קילומטרים) ומפתיעים של מערכים מבוצרים;
- ד. "קרב על הזמן" בין התקדמות כוחות משלוח עיראקיים הנעים מערבה ועתודות סוריות הנעות דרומה, לבין צה"ל הנדרש להפעיל במהירות כוחות סדירים כדי שיכבשו את "גב ההר" הירדני ויפגשו את כוח המשלוח לפני שיגיע למרחב המאיים על גבול ישראל. היבט זה היה קריטי, שכן בצה"ל הבינו כי לקח מרכזי של הערבים ממלחמת יום הכיפורים הוא להתחיל מלחמה במתקפת פתע.
- ה. מרכיב קבוע בתוכניות היה כיתור או כיבוש ערי הבירה דמשק ועמאן, ונדונו הצורך והיכולת לקיים ממשל צבאי על שטחים גדולים המאוכלסים בצפיפות.
- ו. החל מסוף שנות השמונים החליף תרחיש זה את התרחיש של מלחמה מול מצרים, שנתפס ב־30 השנים הראשונות למדינה כאיום הגדול ביותר על קיומה.

היבטים ב', ג' וד' והיעדר יכולת אש מדויקת מנגד, הביאו לתהליכי עבודה בתחום התכנון - השונים מהותית מהקיימים היום - המתאפיינים בתכנון מדוקדק של פעילות בזירה יחידה, וייתכן שנדרש להחזיר את חלקם:

- ז. מגוון גדול של תוכניות מבצעיות עם חפיפות ביניהן, תוכניות מסתעפות ותוכניות משלימות, שפותחו ונשארו ברמת תכנון עקרונית בסיסית.
- ח. בתוכניות היה דיון נרחב בתרחישים שונים לפתיחת מלחמה ולהתפתחותה, וריבוי משחקי מלחמה מרובי תרחישים, שיצרו מסד ידע רחב בדרגים האסטרטגי והאופרטיבי.
- ט. בתוכניות היה דיון בהנחות יסוד לאויב ולצה"ל, ובמשמעות הפרכתן לתכנון; דיון נרחב בתוכניות בשיקולים אופרטיביים שונים שיאפשרו בזמן אמת לקבוע מה החלופה האסטרטגית והאופרטיבית המועדפת.

שלבם מרכזיים בתקופה בת שני העשורים:

- מאחרי מלחמת יום הכיפורים (1974) ועד סוף העשור - הסכם השלום עם מצרים ותחילת מלחמת איראן-עיראק ב-1980 - האיום היה בשיאו. בסיום תקופה זו, עקב הסכם השלום עם מצרים, עולה לדיון ציבורי עניין האוטונומיה לפלסטינים, שמנקודת מבט ביטחונית מעלה שאלות בעניין יכולת ההגנה מול חזית מזרחית ללא שליטה צבאית, בעיקר בשומרון.
- מלחמת איראן-עיראק - מ'22 בספטמבר 1980 עד אוגוסט 1988 - האיום פוחת (למעט בזמן מבצע שלום הגליל), אך קיים, ופוטנציאל והיקף האיום בתקופה שאחרי סיום המלחמה אף מתעצמים (הצבא העיראקי גדל לכשבעים דיוויזיות, קולט אמל"ח מתקדם ומפתח ומפעיל יכולות בלתי קונבנציונליות ארוכות טווח).
- סיום מלחמת איראן-עיראק ומלחמת המפרץ הראשונה - החל מהפלישה לכווית באוגוסט 1990 והמשך בכיבוש מחדש על ידי הקואליציה בראשות ארה"ב במארס 1991 - האיום חוזר להיות

רלוונטי לזמן קצר, וגורם לעיסוק תכנוני ולהכנות נרחבות. לאחר מכן הוא מצטמצם מאוד.

- מתום מלחמת המפרץ, דרך הסכם השלום עם ירדן (באוקטובר 1994), שמצמצמים את היכולות העיראקיות, מקשים על מעבר דרך ירדן נגדנו, ומשאירים את סוריה כצבא מדינתי יחיד במעגל ראשון מול ישראל, וכלה בסוף שנות התשעים, שבהן התרחיש דועך.

יש לציין כי במשך יותר משני העשורים המתוארים במחקר, הסבירות למלחמה מול חזית מזרחית עלתה וירדה פעמים רבות עקב כמה גורמים ובראשם מלחמת איראן-עיראק ומלחמת המפרץ הראשונה, אך גם בשל היחסים המורכבים בין מדינות ערב: נכונותה של סוריה להסתכן כדי להניע תהליך מדיני מול ישראל להחזרת רמת הגולן, מערכת היחסים המורכבת בין ירדן לסוריה (תמיכה תוך חשש ממעורבות יתר), בין סוריה לעיראק (בקשות סיוע של סוריה מעיראק תוך חשש מהשתלטות של השנייה על הראשונה) ובין ירדן לעיראק (בדומה ליחסי סוריה-עיראק).

חלק א' ממלחמת יום הכיפורים ועד תחילת מלחמת איראן-עיראק ב־1980 - האיום בשיאו

לקחי מלחמת יום הכיפורים

בצה"ל שאחרי מלחמת יום הכיפורים רווחה המוסכמה, כי הלקח הערבי המרכזי לקראת "הסיבוב החמישי" יהיה מתקפת פתע. הלקח הזה בא לידי ביטוי במאמר של הפרשן הצבאי הערבי הבכיר הייתם אל איובי, שפורסם ביוני 1974, ובמאמרים של פרשנים צבאיים ערביים נוספים. אל איובי ניתח את לקחי צה"ל מהמלחמה ואת השינויים שהוא יעשה, וטען כי "מדינות ערב יוכלו להשיג הפתעה אסטרטגית כוללת בשלוש הזירות וליטול את יוזמת ההתקפה, שכן כוחותיהן המזוינים מבוססים על צבא סדיר, ערוכים דרך קבע בקרבת הגבולות, ומסוגלים לפתוח במתקפה בלא כורח של גיוס מילואים מוקדם. מן הצד האחר לא תוכל ישראל להשיג הפתעה כזאת, שכן ריכוז כוחותיה למתקפה מחייב גיוס מילואים בהיקף רחב, שהוא כשלעצמו יהווה אתראה מספקת". הוא הוסיף, כי ישראל תוכל לתקוף בהפתעה מן האוויר את חיילות האוויר הערביים, אולם ניתן למנוע זאת בכמה דרכים.¹

מעורבותם של כוחות המשלוח הערביים בבלימת כוחות צה"ל ברמת הגולן נותחה בכמה מאמרים: במאמר שפורסם ב־1978 נותחה מעורבות ירדן במלחמה, ותואר המתח שחווה המלך חוסיין בין מדינות ערב שלחצו עליו לתקוף, לבין חששותיו מפעולה נגד ישראל. הפתרון של חוסיין היה להחזיק את כוחותיו בכוננות גבוהה כדי לרתק, לכאורה, כוחות ישראלים לגבול המזרחי. משחדרו כוחות צה"ל לסוריה, נאלצה ירדן לשלוח את חטיבה משורייתת 40 לרמת הגולן. היא נלחמה תחת

פיקוד כוח המשלוח העיראקי והשתתפה בשתי התקפות סוריות-עיראקיות-ירדניות על כוחות צה"ל במובלעת שנכבשה ברמת הגולן הסורית. בהמשך התרחב כוח המשלוח הירדני ברמת הגולן לכדי מסגרת דיוויזיונית, שכללה שתי חטיבות משוריניות ומרכיבי סיוע קרבי ומנהלתי. מסקנת המאמר הייתה, כי סיוע המשטר הירדני פתח אפשרות לשיפור יחסיו עם סוריה ועיראק, אף שמשטריהן נתפסים כאיום עליו. לפיכך תיתכן אפשרות, שקשה להעריך את סבירותה, לקואליציה ירדנית-סורית-עיראקית נגד ישראל.²

במאמר שפורסם ב-1977, שניתח את מעורבות עיראק במלחמה, נותחה לחימת כוח המשלוח העיראקי בחזית רמת הגולן לעצירת כוחות צה"ל התוקפים. הסד"כ של כוח המשלוח כלל שתיים וחצי דיוויזיות, ובהן חמש מאות טנקים, שבע מאות נגמ"שים וכשלושים אלף חיילים. בסיכום נכתב, כי למרות הצלחת צה"ל בקרבות השריון בשריון, הגעת כוח המשלוח העיראקי עצרה את התקדמות צה"ל. במבט לעתיד, נכתב כי "למרות הפער המשמעותי באיכות הלוחמים לטובת צה"ל, הרי הכמות והעוצמה הרבה הצפויים ליטול חלק במלחמה הבאה - כחמש דיוויזיות - יחפו על איכותם הנמוכה ולכן עלולים העיראקים להימנות עם האויבים המסוכנים ביותר לישראל בחזית המזרחית". המסקנה הייתה כי יש לעקוב בקביעות אחרי התפתחות צבא עיראק, לעשות הכול על מנת לשתק כוח משלוח, ולהשמידו בטרם יוכל להשפיע על יחסי הכוחות בין צה"ל לצבאות ערב הגובלים עם ישראל במזרח ובצפון.³

מאמר שפורסם ב-1982 ועסק בהתעצמות צבא סעודיה ובאיום שהוא מציב על ישראל, ציין כי צבא זה הציב חטיבה בירדן במלחמת ששת הימים, ושלה במלחמת יום הכיפורים חטיבה בת שלושת אלפים איש וארבעים טנקים כסיוע לסוריה. על רקע הצהרות קבועות של ראשי המדינה כי סעודיה תשתתף גם במלחמה ערבית עתידית נגד ישראל, נותחו מספר אפשרויות פעולה ובהן: תקיפה עצמאית של מרחב אילת מהיבשה, מהים ומהאוויר, ושליחת כוח משלוח לירדן או לסוריה בהיקף של חטיבה או שתיים משוריניות, חמישים מטוסי קרב, 25 מסוקים, מטוסי תובלה וסוללות טילי הוק. במאמר צוין כי "בשנות ה-80 לא

תוכל עוד ישראל שלא לראות את הצבא הסעודי כאויב אפשרי, ויהיה עליה לכלול אותו בהיערכות המצב שלה, בין האויבים בעין".⁴

לסיכום עניין זה, חוויית מלחמת יום הכיפורים הנכיתה את סכנת כוחות המשלוח הערביים בחשיבה הצבאית במשך כל התקופה הנחקרת. הגייס העיראקי שינה את המצב ברמת הגולן מיסודו, כאשר כוחות עיראקיים רעננים פגשו את כוחות צה"ל השחוקים של אוגדה 210 ועצרו את התקדמותם. משה בריל (בר-כוכבא) שהיה סגן מפקד האוגדה, עסק בשנים 1986 - 1990 בתרגול המפקדות של צה"ל במסגרת תפקידו כעוזר הרמטכ"ל לענייני הפקת לקחים, ולא בכדי כוח משלוח עיראקי נכלל כמעט בכל תרחישי התרגילים (ראו בהמשך).

התוכניות הרחבות: "חגורת אש" בפקמ"ז ו"לאסו" בפצ"ן

בסקירת מודיעין מיוחדת ממאי 1975 בנושא החזית המזרחית נכתב כי בשל האפשרות לכינון שיתוף פעולה צבאי בין ירדן לסוריה בתקופה הקרובה, והרחבתו האפשרית עם עיראק, נדרשת בחינה והצגה של המשמעויות הצבאיות. על פי הערכת אמ"ן, הסורים שאפו שירדן תשתתף באופן פעיל במלחמה נגד ישראל כדי למנוע פריצה ישראלית מצפון ירדן לסוריה, במטרה למנוע מחיל האוויר הישראלי חופש פעולה בזירה זו ולהקל על הצבא הסורי באופן כללי. הירדנים העריכו (לפי אמ"ן) כי הם יאלצו להשתתף במלחמה נגד ישראל, בין אם כחלק מקואליציה ערבית ובין אם בעקבות תקיפה ישראלית בסוריה. עוד נכתב, כי "נוסף להפעלה אפשרית של שתי המדינות מצטיירת תוכנית סורית להפעלת 'חזית מזרחית' רחבה, שתכלול צבאות נוספים ואת החזיתות הסורית, הירדנית והלבנונית". עם זאת, צוין כי באותה עת חזית כזו לא הייתה מעשית בשל הסכסוך החריף בין סוריה לעיראק. אולם עקב היתכנותה בעתיד, נדרש ניתוח מעמיק שלה. במסמך נותחו שילובים שונים ברמה האסטרטגית, ונבחנו משמעותם ביחסי העוצמה ודרכי פעולה אפשריות. ברמה האסטרטגית נטען, כי ככל ששיתופי הפעולה יהיו רחבים יותר, כך תקבע כל מדינה בנפרד הישגים רחבים יותר לצבאה. כך לדוגמה במצב של חזית כוללת

עלולים יעדי המלחמה להיות: לסוריה - כיבוש רמת הגולן; לירדן ולעיראק - כיבוש הגדה המערבית, סדום, העמקים ואזורים נוספים בצפון ישראל; ולסעודיה - הערבה ואילת. גודל הסד"כ והרכבו יוצג בפסקה הבאה. במפה 1 להלן מוצגת הדפ"א (דרך הפעולה האפשרית) המחמירה ביותר שנותחה.⁶

בקד"ם רמטכ"ל רא"ל מוטה גור ביולי 1975 בנושא החזית המזרחית, בנוכחות שר הביטחון שמעון פרס, הציג ראש הזירה המזרחית בחטיבת המחקר של אמ"ן סא"ל אביעזר יערי הערכת מצב מקיפה. לפי ההערכה, בשקלול צבאות ירדן, סוריה ועיראק, צה"ל יצטרך להתמודד בחזית המזרחית מול 14 דיוויזיות הכוללות כשמונה דיוויזיות חי"ר ממוכן, שש דיוויזיות שריון ועוד 12 חטיבות עצמאיות. סד"כ זה יכלול יותר משלושת אלפים טנקים, 1800 תותחים וכ-15 גדודי קומנדו. סדר כוחות זה גדול מהסד"כ שמולו התמודד צה"ל בשתי החזיתות גם יחד במלחמת יום הכיפורים, פחות משנתיים קודם לכן. בהתחשב בגידול הצבא המצרי מאז המלחמה, שחייב ריתוק של לפחות מחצית מסד"כ צה"ל בחזית סיני, הרי שיחסי הכוחות בחזית המזרחית היו צפויים להיות מאתגרים ביותר (באותה עת עמד סד"כ צה"ל על תשע אוגדות - גידול של שלוש אוגדות וכ-950 טנקים מתום המלחמה לסך כולל של שלושת אלפים טנקים).⁷ יערי הציג את אפשרויות הפריסה בהגנה ובהתקפה, וההבדל העיקרי בהתקפה היה בפריסת ארבע הדיוויזיות העיראקיות שאמורות להישלח למלחמה - אם כולן יוצבו בסוריה או בירדן או שהן יתחלקו בין המדינות. ראש אג"א אלוף אריה לוי תיאר את פריסת מחנות צה"ל ומחסני החירום ואת זמני הנעת הכוחות לחזית. רמ"ח מבצעים אל"ם שי תמרי הציג את תוכניות צה"ל - "חגורת אש" בפקמ"ז (פיקוד המרכז), "מאזניים" (ששונתה בהמשך ל"לאסור") בפצ"ן (פיקוד הצפון), ושילוב של "חגורת אש" והמרכיב הדרומי של "מאזניים" בדרום רמת הגולן. מפקד חיל האוויר אלוף בני פלד סקר אפשרויות שונות להשגת עליונות אווירית, והעריך כי ייקח לחיל האוויר כיום וחצי עד יומיים להתמודד עם מערך הטק"א (טיילי קרקע-אוויר) הסורי והירדני. אלוף רפאל ורדי התייחס לאוכלוסייה בשטחי איו"ש במלחמה שבה עיקר

הכוחות יפעלו מתוך מרחב זה, ולאפשרות של החלת ממשל צבאי על אזורים שייכבשו.⁸

בסיכום הדיון קבע הרמטכ"ל, כי "תקיפת החזית המזרחית דרך ים המלח, ואיגוף עמוק, אפשרית, אך גורמת לבזבז כוחות על בלימה והקטנת הסד"כ התוקף. יש לתקוף באחת החזיתות העיקריות: או הירדנית או הסורית. הבקעת הקליפה בחזית הגולן צרה יותר מהקליפה בחזית הירדנית". אם ייווצר מצב שבו החדירה לאזור הלחימה העיקרי תהיה קלה יותר דרך ירדן מאשר באמצעות הבקעה ברמת הגולן, על מנת להגיע לסורים מדרום "מוצא הרמטכ"ל טעם רב לבצע זאת". נוסף על כך קבע הרמטכ"ל, כי האויב העיקרי הוא הסורים, ו"לכן התוכנית הצה"לית מחייבת השמדה טוטלית של הכוחות הסוריים, ועל ידי כך אולי למנוע כניסת ירדן למלחמה, והורדת המוטיבציה מהעיראקים". לדבריו, "יש צורך להילחם רק במי שמוכרחים. זעזוע ירדן על ידי מכה אווירית עשוי לנטרלה כמשתתפת פעילה בחזית המזרחית". גור הנחה את פיקוד הצפון לתכנן מתקפה כוללת ברמת הגולן על מנת להשמיד את הצבא הסורי "להיפתח לשטחי התמרון המרכזיים ולאיים על הצבאות האחרים ו/או להילחם בהם". הוא הנחה שהתוכניות הבסיסיות למתקפה בחזית המזרחית יהיו "לאסו" - מתקפה בהובלת פצ"ן, ו"חגורת אש" - מתקפה בהובלת פקמ"ז.⁹

קד"ם רמטכ"ל נוסף נערך באוגוסט 1975. בתחום המודיעין הודגש מאמץ המיקוש והמכשול הירדני לאורך הירדן והמאמץ הסורי הדומה ברמת הגולן. מפקדי הפיקודים יונה אפרת (פקמ"ז) ורפאל איתן (פצ"ן) הציגו את תוכניותיהם (ראו מטה). איתן טען כי תוכנית להתקפה בצפון ירדן אינה חייבת להיות מבוצעת בהתאם לתכנון שהוצג על ידי פיקוד המרכז, אלא יכולה להתבצע גם על ידי פיקוד הצפון. גור סיכם כי אם המאמץ העיקרי של צה"ל יהיה בפקמ"ז, יש להקצות ל"חגורת אש" ארבע עד חמש אוגדות (מתוך תשע שהיו בסד"כ צה"ל) ולא פחות מכך. הוא קבע שאם המטרה תהיה השמדת הצבא הסורי בלבד, תוכנית "לאסו" של פיקוד הצפון תהיה התוכנית הראשית. נוסף על כך, הוא דן באפשרויות השונות להפעלת הגייסות 446 (ישראל טל) ו-479 (מוסה פלד).¹⁰

הנחות היסוד לגבי האויב בשתי התוכניות היו דומות: הוא פרוס בהיערכות החירום המלאה שלו בגזרות ירדן וסוריה; הכוחות העיראקיים יהיו פרוסים בחזית ירדן, בחזית סוריה, בשתייהן או באזור שמזרח למרחב H3; תהיה מעורבות מצרית פעילה בחזית הדרומית (אך לא מתקפה מצרית); וצבא סעודיה ישתלב במגננה ובמתקפה במסגרת הצבא הירדני.¹¹

תוכנית "חגורת אש" של פיקוד המרכז הייתה תוכנית למתקפה כוללת של צה"ל בצפון ירדן בסד"כ של ארבע עד חמש אוגדות. הנחות היסוד ביחס לאויב היו כאמור מעלה. ההנחות לגבי צה"ל היו שהוא פרוס בהיערכות "מצודה" בכל הגזרות, ושהתוכנית תופעל אם יוצר מצב שבו החדירה דרך צפון ירדן תהיה קלה יותר ותאפשר קרב משולב להשמדת הצבא הסורי, העיראקי והירדני, ללא הבקעה ברמת הגולן. בתוכנית נכתב שאם האויב יפתח במתקפה, צה"ל יבלום ויעבור להתקפת נגד, ושיש אפשרות למתקפה יזומה על ידי צה"ל על רקע ידיעות על אפשרות של התקפת אויב. בסעיף "הכוונה" נכתב: "צה"ל ישתלט על מרחב דרע-אירבד-מפרק עד 'ש' + 48 שעות. ישמיד כוחות אויב במרחב (עד 6 יממות) ויהיה בכוונות לניצול הצלחה לאחת האפשרויות: תנועה צפונה להשמדת הצבא הסורי; תנועה מזרחה להשמדת כוח משלוח עיראקי; כוונות לכיבוש עמאן והשמדת הצע"י (עד 10 יממות)". לאחר עשר יממות תוכנן לנייד סד"כ לפיקוד הדרום כדי לאפשר לו לבצע פעולות התקפיות, אם יידרש לכך. הביצוע הוטל על פיקוד המרכז עם סד"כ של ארבע עד חמש אוגדות תחתיו, תוך שפיקוד הצפון במגננה עם סד"כ של שתי אוגדות ופיקוד הדרום במגננה עם סד"כ של שלוש אוגדות.¹²

בתוכנית "מאזניים" של פצ"ן תוכנן לתקוף בדרום רמת הגולן בסד"כ של גיס תוך הגנה של אוגדה בצפון רמת הגולן. פעולות שיאפשרו בהמשך את השמדת הצבא הסורי, בידוד ירדן מסוריה ומניעת התערבות עיראקית בירדן.¹³ בתוכנית "לאסו" של פצ"ן, הפיקוד תכנן להפעיל שני גייסות (446 בצפון ו-479 בדרום) ובהם ארבע אוגדות בתנועת מלקחיים לכיתור דמשק ואוגדה חמישית להשמדת הכוח שנשאר במרכז בין אזורי ההבקעה. התוכנית כללה התקפה מהירמוך ועד החרמון, ונועדה

להסתתים תוך ארבע יממות. בסיום שלב זה נדרש הפיקוד להיות מוכן לאפשרויות הבאות: להשמיד כוחות משלוח עיראקיים; להתקדם לעבר דמשק; לכבוש את צפון ירדן; ולהגן על המרחב העורפי.¹⁴

משחק מלחמה מטכ"לי "דו קרב" נערך בנובמבר 1976. ה"כחול" תכנן ליישם את התוכנית הבאה: "התקפה גיסית מדרום ומצפון לים המלח להשמדת כוחות צבא ירדן וכוחות משלוח עיראקיים במרחב 'קטרנה-מדבא-מפרק'. התקפה גיסית ברמת הגולן במתואם עם המאמץ הדרומי להשמדת הצבא הסורי והעיראקי במרחב 'שיך מסכין-צנמין'. ניצול הצלחה להשמדת מחבלים ואיום על דמשק מצפון על ידי החדרת אוגדה מוקטנת, הונאה בגזרת בית שאן" ועוד. בהנחיות לתרגיל הוצעו "קריטריונים לתכנון התקפי טוב" ובהם: "הישגים מידיים - תוך כ-12 שעות חיוני להבהיר לערבים (ולא פחות מכך - לכוחותינו) שמדובר במלחמה מ'דגם 67' ולא מ'דגם 73'; תוך 72-96 שעות - הישג ממשי בכיבוש שטחים ובשבירת מסגרות כתשובה אפשרית להפסקת אש כפויה על רקע צפי לתבוסה ערבית מקיפה; יצירת תנאים לקרב נייד, עם עוצבות ניידות של האויב מחוץ למערכים קרקעיים מאורגנים (בכיוון התקיפה) בנקודות ההכרעה של המערכה" ועוד.¹⁵

במארס 1976 הזהיר בפומבי ראש הממשלה רבין, כי סוריה מנהלת מדיניות קיצונית שנועדה לבנות חזית מזרחית. כחלק מהמדיניות הזו היא מנהלת מגעים עם ירדן ומנסה להרחיב את שליטתה בלבנון.¹⁶ באפריל 1976 אמר סגן יו"ר מועצת ההפיכה העיראקי סדאם חוסיין בריאיון שהתפרסם בשבועון מצרי, כי "הגיע הזמן להקים חזית צפונית הכוללת את עיראק וסוריה אשר תאפשר הצבת כוחות עיראקיים בסוריה", וכי הגיע הזמן שהחזית הירדנית תעמוד בפני האויב ושמדינות ערב יחזקו אותה מבחינה צבאית וכלכלית.¹⁷ ביוני 1976 אירע מקרה שהעיד על המתחים בין חברות החזית המזרחית: ב-11 ביוני פרסם רדיו בגדאד איגרת עיראקית שנשלחה לסוריה בקשר לתזוזת כוחות עיראקיים ובה נכתב "עיראק מביעה פליאה על ריכוז הכוחות הסוריים מול הכוחות העיראקיים, וזאת לאחר שסוריה כבר הביעה את הסכמתה בפני ג'לוד [ראש ממשלת עיראק] לכניסת כוחות עיראקיים לסוריה".

באיגרת הפצירה ממשלת עיראק בסוריה להתיר לכוחות העיראקיים להיכנס לשטחה, הודיעה כי עצרה את כוחותיה במרחב הגבול, וכי אם סוריה לא תאפשר להם "לבצע את חובתם הלאומית בחזית הסורית נגד האויב", הם יוחזרו לבסיסי הקבע שלהם לאחר שישלימו את האימונים שנקבעו להם".¹⁸

עדכון התוכניות בשנת 1977

תוכנית חדשה בפקמ"ז - "חוד החנית", נועדה למצב שבו הצבא העיראקי, בהיקף של שתיים עד שלוש דיוויזיות, נמצא כבר בתוך ירדן. המיקוד בתוכנית היה בכיבוש ירדן תוך בידוד סוריה. במצב זה על ירדן מגינות בין שבע לשמונה דיוויזיות, והן חוסמות בצפונה את נתיבי ההתקפה שתוכננו בתוכנית "חגורת אש", כך שההבקעה בגזרה זו אינה כדאית. מפקד פקמ"ז אלוף יונה אפרת הציג את המרחבים שבהם יתנהלו קרבות ההכרעה - מדרום לעמאן-זרקא ובאזור אזרק-מפרק. הוא הציע לתקוף גם בצפון ירדן, למרות עיבוי הכוחות המגינים שם, בשל הצורך להשתמש בכל הצירים. היקף הסד"כ שעמד לרשות הפיקוד היה עד שמונה אוגדות מתוך 11 אוגדות תמרון שעמדו אז לרשות צה"ל (או היו בהקמה מתקדמת).¹⁹ נערך דיון ארוך על האפשרויות לכיבוש עקבה (מבצע "אוונגרד"), על בידודה מהצפון בלי כיבושה ועל מניעת התערבות של הסעודים מאזור טאבוק. ראש מה"ד (מחלקת ההדרכה) אלוף אברהם רותם התנגד להבקעה בצפון, וטען כי יש לרכז את המאמץ באזור הדליל יותר בדרום. הוא הוסיף, כי פעולה כזו תביא לתנועת אויב גם דרומה, וזו תחשוף אותנו לפגיעה על ידי חיל האוויר. קחצ"ר אורי שמחוני דרש הגדלת סד"כ מסוקים לצורך פעולה בעומק, ורמ"ח מבצעים חיל האוויר ומפקד חיל האוויר בני פלד דיברו על התנאים הנוחים שיהיו לחיל האוויר בתקיפת אויב הנע בשטח מדברי. כן דובר על צליחת ים המלח ועל הנחתת כוחות בציוד המזרחי. הרמטכ"ל סיכם את הדברים בכך שהוא אינו קובע באותו זמן את דירוג המאמצים הדרומי והצפוני, וציין כי לחיל האוויר ייקח זמן לטפל ב-15 סוללות הטק"א הניידות. נוסף על כך הוא דן בהפעלת העתודות המטכ"ליות.²⁰

באוקטובר 1977 נערך קד"ם רמטכ"ל "חגורת אש" עקב עדכונים שנעשו בתוכנית מאז אישורה בשנת 1975. הנחות היסוד לגבי האויב וכוחותינו לא השתנו. השינויים התמקדו בשיפור היערכות הירדנים במרחבים מסוימים - בניית מוצבים ומכשולים, מיכון כלל החטיבות, קליטת סוללות הוק, תותחי וולקן וטילי טאו. שינויים אלה הפכו את צבא ירדן לנייד יותר ולמוגן טוב יותר מפני תקיפות אוויר ושריון. נוסף על כך, חל שיפור ביכולת הטלת כוחות שריון להתקפות נגד, בדגש על חטיבת שריון במרחב הצפוני. אלוף משה לוי, מפקד פיקוד המרכז, הציג את השינויים הנדרשים: יש להרחיב את פעולות הכוחות המונחתים והסיוע האווירי כדי להתגבר על חיזוק ההגנה; יהיה קושי גדול לצלוח את הירדן בחורף קשה, שבו המעבר יתאפשר רק על גשרים קיימים ולא בצליחת סער; שעת ה"ש" הוזזה משעות הבוקר (שבתוכנית הקודמת) לאור אחרון, כדי לאפשר לחיל האוויר לתקוף בהיקף רחב ככל האפשר לפני תחילת התמרון; יש צורך בהונאה בדרום כדי להניע את חטיבת השריון שבעתודה הירדנית דרומה. רמ"ח מבצעים (המקבילה היום לרח"ט) אמיר דרורי טען, שהפעלת כוחות מונחתים בהיקפים האפשריים תיתן מענה שולי לנוכח חיזוק היערכות ההגנה של האויב. הוא המליץ להסתמך על התקפות חטיבות החיר"ם (חי"ר מעולה) על הצירים כדי לפתוח אותם לתנועת שריון. דרורי הציג פערים גם בכשירות ציוד הצליחה, אך קצין ההנדסה הראשי טען שאין בעיות בתחום זה. מפקד גיס 446 אלוף מוסה פלד טען, כי יש לשמר שתי חלופות להפעלת החי"ר - מהאוויר (כוח מונחת) או מהקרקע, כדי שבמקרה של פעולה ביוזמה ישראלית תתאפשר השתלטות על צירים שכוחות ירדניים לא נפרסו בהם. הוא הוסיף כי אין צורך ביותר מגיס אחד לפעולה, לפחות עד ההגעה לשטחי התמרון במוצאי הצירים. הרמטכ"ל גור קבע שיש להחזיק שני תכנונים: האחד - למצב שבו האויב לא נערך בהיערכות חירום והצירים מוגנים בדלילות, שבו העדיפות תהיה לפעול בגזרה רחבה. השני - למצב שבו הצירים מוגנים היטב, שבו המענה יהיה ריכוז מאמץ בגזרה צרה בצפון ירדן, תוך ריכוז הכוחות האיכותיים

יותר בגזרה זו. הרמטכ"ל הציג אפשרות שלפיה פיקוד המרכז יהיה עסוק בפעולה במרחב יריחו, ופיקוד הצפון יהיה אחראי על הפעולה בצפון ירדן.²¹

בקד"ם שר הביטחון בנושא החזית המזרחית שנערך בפברואר 1978, הציג ראש הזירה המזרחית באמ"ן אל"ם עמוס גלבוש את נתוני האויב. הם כללו סד"כ של כשש דיוויזיות סוריות לצד חטיבות עצמאיות עם כאלפיים טנקים, ושלוש דיוויזיות משורינות עיראקיות עם כ-1300 טנקים - עלייה משמעותית ביחס לשתי דיוויזיות (ממוכנת וחי"ר) שעליהן דובר קודם לכן. בשילוב עם הצבא הירדני מדובר היה בתגבור של יותר משלושים אחוזים בעוצמת שריון האויב תוך שלוש שנים. דפ"אות האויב להתקפה שהוצגו היו השתלטות על רצועה צרה בצפון רמת הגולן, השתלטות על רצועה של שמונה עד עשרה קילומטרים לרוחב כל רמת הגולן והשתלטות על כל רמת הגולן עד הירדן. הוצגו גם דפ"אות האויב מול התקפה ישראלית בירדן, סוריה ולבנון. עוזר ראש אג"ם תא"ל אמיר דרורי ומפקדי הפיקודים הציגו את התוכניות: "חוד החנית", "חגורת אש", "לאסו" ו"רוח קדים". שר הביטחון עזר ויצמן הקשה בעניין כיבוש דמשק בתוכנית "לאסו מורחב", וטען שיש להעמיק את הדיון בכיבוש עיר כה גדולה, הכולל היבטים של ממשל צבאי. מפקד הפיקוד אלוף אביגדור (ינוש) בן גל השיב, שבמידת הצורך יופעלו סביב העיר ובתוכה לפחות שש אוגדות, וייתכן שאף שמונה. הוא הציג גם את תוכנית "ארבעת המינים" לכיבוש דרום לבנון עד הליטני. בן גל ציין עוד, כי תוכנית "לאסו" לא תהייה רלוונטית אם העיראקים ייכנסו כבר לסוריה. במצב כזה יהיה צורך להגן בצפון רמת הגולן ולתקוף עם שני גייסות בדרומה תוך הגעה לדמשק מדרום ללא כיתורה, או להיפך - להגן בדרום הרמה ולתקוף עם שני גייסות בצפונה. לדבריו, שתי תוכניות אלו עדיין לא הוצגו במטכ"ל. בן גל הציג בקווים כלליים חשיבה ראשונית שנעשתה בפיקוד על נחיתה בנמל טרטוס ועל פעולה מצפון לדרום דרך בקעת הלבנון. חיל האוויר הציג תוכניות לתקיפת מערך הטק"א הסורי, לתקיפת שדות תעופה ולסיוע לתוכנית "לאסו", וחיל הים הציג את תוכניותיו. שר הביטחון

ויצמן סיכם את הדיון באומרו, כי דווקא תוך כדי מגעים להסכם שלום עם מצרים צריך לרענן את התוכניות, שכן אין לדעת כיצד יתפתחו העניינים באזור.²²

1979 - השפעת התקדמות תהליך השלום מול מצרים והסיכון של פעולה סורית-עיראקית לשיבוש התהליך

מסמך של מפקד פיקוד הדרום אלוף דן שומרון ממאי 1979 ניתח את השפעת חוזה השלום על לחימה בחזית המזרחית.²³ בהנחות נכתב כי "מצרים לא תשתתף בחזית מזרחית, וכי בהינתן תרחיש של מלחמה בחזית מזרחית, התכלית צריכה להיות יצירת מצב חדש שידחה את המלחמה הבאה לעשור לפחות. שבירת כוחה של החזית המזרחית תהיה על ידי השמדת עיקר העתודות האסטרטגיות שלה, שאיפה להימנע מלהתכתש עם המרחב המבוצר; כיבוש שטחים חיוניים שיאפשרו כפיית הפסקת אש על החזית המזרחית, או יצירת מצב פוליטי חדש, או, קלף מיקוח למשא ומתן". הניתוח בחן שתי אפשרויות אופרטיביות למימוש מטרות המלחמה - הבקעה חזיתית ברמת הגולן, עם או בלי מתקפה נגד ירדן, והשמדה של הצבא הסורי ושל כוח המשלוח העיראקי; ומתקפה דרך דרום ירדן והכרעת הצבא הירדני והעיראקי, עם אפשרות להכרעת הצבא הסורי בהמשך. לפי הניתוח, צה"ל אינו בנוי כעיקרון לקרבות הבקעה של מערכי חי"ר מבוצרים, ויש לו עדיפות מול כוחות ניידים בקרבות תנועה. נטען כי יש עדיפות ברורה למתקפה מדרום ירדן, תוך התמקדות בצבא הירדני והעיראקי. זאת בשקלול מרכיבים של: "א. הכרעה במחיר מלחמה 'נמוך' ב. מיצוי נכון של הסד"כ (כולל הפעלה נוחה של ח"א [חיל האוויר] וכוחות מונחתים) ג. כיבוש שטח משמעותי כקלף מיקוח וכפתרון של שינוי במערך הפוליטי ד. בירה כיעד אסטרטגי ה. שימוש בגורם ההפתעה ו. מימד הזמן". בעניין הבירה צוין, שהגם שמשקלה של דמשק משמעותי יותר, הרי שעמאן תהיה קלה יותר לשליטה לאחר כיבושה ותביא להפלת המשטר. כמו כן, הסיכון לעצירת המלחמה על ידי המעצמות עקב כיבושה קטן מזה של דמשק. ביקורו של סגן יו"ר מועצת ההפיכה העיראקי סדאם חוסיין (שכונה

בעיתונות "האישי החזק בעיראק"), בירדן בסוף יוני 1979 נועד "לדון בשיתופי פעולה", אך בפועל נבדקה בו הישארותה של ירדן בחזית המאבק מול ישראל, לצד סוריה ועיראק, על רקע תהליך השלום הישראלי-מצרי.²⁴ העיתונות העיראקית טענה כי "יחסי עיראק-ירדן הם ביטוי מעשי לצעדים הרציניים שנועדו להביא להחייאת החזית המזרחית [ולמלאה] בתוכן ממשי".²⁵

מתארי המלחמה הבסיסיים של צה"ל, כבסיס לתכנון, נקבעו בנובמבר 1979 על ידי המחלקה לתכנון אסטרטגי באג"ת (אגף התכנון) באופן הבא:²⁶ אפשרויות פתיחה: יוזמה התקפית של מדינות החזית המזרחית, מלחמת התשה של מדינות החזית המזרחית ויוזמה התקפית של צה"ל. החזית המזרחית תכלול את עיראק ואת ירדן בכל מצב מלחמה; עוצמתו ומיקומו של הכוח העיראקי הם אבן הבוחן העיקרית למתארי המלחמה בחזית המזרחית; לוב תשתתף בכל מלחמה של החזית המזרחית באמצעות שליחת מטוסים ואמל"ח למדינות הלוחמות; המחבלים ישתתפו בכל מתאר לחימה הן בגבולות והן בפנים ישראל. החזית המזרחית תפתח במתקפה נגד ישראל על מנת: א. להניע את התהליך המדיני על פי תפיסתה; ב. לכבוש חלקים מהשטחים הכבושים או ממדינת ישראל. העיתוי ליוזמה התקפית של החזית המזרחית יושפע: א. משאיפתה ומיכולתה להפתיע את צה"ל, לפני שהשלים את גיוס המילואים ואת פריסתם; ב. מהערכה שיהיה בידיה חופש פעולה מדיני להשיג את מטרותיה. החזית המזרחית עלולה לפתוח במתקפת פתע גם מהיערכותה הנוכחית, תוך תיאום מראש של הצטרפות העיראקים והסעודים למלחמה. יש להטיל ספק ביוזמה התקפית של החזית המזרחית, במצב שבו צה"ל ערוך במלואו. מלחמת התשה תיפתח ביוזמתן של מדינות החזית המזרחית, במצב שבו הן אינן יכולות לצאת למתקפה ומעריכות שחופש הפעולה הצבאי של ישראל מוגבל. מצרים עלולה להפר את חוזה השלום ולהצטרף לחזית המזרחית. המאמץ העיקרי של צה"ל בהגנה ובהתקפה יהיה בחזית המזרחית, תוך ניסיון לבודד את החזית המצרית. יוזמה התקפית של צה"ל בחזית המזרחית עשויה להינקט במקרים הבאים: א. על מנת לסכל מתקפה

צפויה (כולל בהפתעה) של מדינת החזית; ב. כאשר יש הצטברות כוחות או כשתנועתם מהווה איום על ישראל; ג. במקרה של מלחמת התשה; ד. במקרה של הידרדרות חמורה במצב בלבנון; ה. במקרה של שינוי משטר בירדן.

בספטמבר 1979 נערך דיון מצומצם בראשות הרמטכ"ל לבחינת מוכנות צה"ל ולהיערכותו נגד תרחיש של חזית מזרחית. הרמטכ"ל סיכם כי "ירדן מהווה איום מסוכן על מדינת ישראל בהיותה אזור פעולה לחילות משלוח ובמיקומה הגאוגרפי לאורך גבולנו. לכן, יש להכות את ירדן בפרוץ מלחמה מהר ככל הניתן, ולהקנות לצה"ל חופש פעולה מול צבאות העימות". הוא הוסיף כי "יש להפעיל כנגד החזית המזרחית גישה עוקפת ועקיפה למרות צפיפות הכוחות והרוויה בעוצבות משוריינות (כולל חיילות משלוח)". הרמטכ"ל מנה את נקודות התורפה בחזית המזרחית: שלושה אזורים תורפה ביבשה - דרום רמת הגולן, לבנון ואזור עקבה; תורפה אווירית - ירדן; תורפה ימית - חוף סוריה. הוא אמר כי "ניתן לנצל ויש לתכנן נקודות אלה כמאמצים צה"ליים, בדגש על מרחב דרום רמה"ג/צפון ירדן, שכיבושו יאפשר פיצול החזית המזרחית ופיתוח מאמצים כנגד סוריה, ירדן או עיראק. זהו מרחב המחייב הבקעה אולם מקנה יתרונות רבים, לעומת עלייה במעלות הצירים הירדניים. לבנון היא נקודת תורפה של החזית המזרחית ומאפשרת תמרון לעבר אגפים פחות מוגנים של האויב וכן פיצול מאמץ האויב והסחתו. מרחב עקבה יאפשר הקטנת מעורבות סעודיה במלחמה ומתן אופציה לתנועה אוגפת בחזית המזרחית (אין זה מחייב מאמץ עיקרי)". נכתב גם כי "הרמטכ"ל מחייב קיום אופציות ותכנון כל תכנון אופרטיבי אפשרי. אין לפסול מראש תכנונים אופרטיביים", וכי "ההגנה היא התוכנית הבסיסית היחידה שיש לקבוע בה כמסמרות תוכנית מגובשת. אין לקבוע אילוצים להתקפה אלא לנצל המצב שיווצר והתכנונים האופרטיביים שהוכנו".²⁷ בהערכת מצב באוקטובר 1979, בנוגע להתקדמות בהסכם השלום עם מצרים ולהתעצמות החזית המזרחית, סיכם הרמטכ"ל איתן, כי בחצי השנה הבאה עולה האפשרות למלחמה נגד החזית המזרחית שתנסה לטרפד את ההסכם המתהווה. הוא נתן הנחיות בתחום ההתערעה

ותגבור הסד"כ מול אפשרות כזו. הוא הדגיש כי "הלקחים ממלחמת יום הכיפורים בהקשר הסד"כ - הכוננות, הארגון, האימון, ההגנה המרחבית, הביצורים והמכשולים, הערנות המודיעינית - מיושמים". הרמטכ"ל הדגיש גם את חשיבותו של המרחב האווירי הירדני לכל תכנון צה"לי, ולכן ציין את הצורך "להכות את חיל האוויר הירדני ואת הגנת הנ"מ שלו, על מנת לאפשר מרחב תמרון כנגד צבאות החזית המזרחית כולל צבאות משלוח". הוא נתן הנחיות מיוחדות לגבי איוש צוותות טנקים באוגדה 36, סד"כ מבצעי בפיקוד הצפון על ידי כוחות מילואים או מתאמנים, הגנה מרחבית (הגמ"ר), ביצורים ומכשולים, קיצור כוננות חיל האוויר, גיוס מילואים תחת "לחץ", התמודדות נגד טנק ה-טי 72 החדש ועוד.²⁸ לנוכח האמור, נעשו מגוון פעולות. פיקוד הצפון לדוגמה הפעיל סד"כ הנדסי נוסף על הרגיל לצורך פריסת חגורות מוקשים חדשות בשדות מוקשים.²⁹

בקד"ם שר ביטחון (עזר ויצמן) בנושא "חזית מזרחית" באוקטובר 1979 הציג רח"ט מחקר אביעזר יערי שלושה מצבי יסוד שבהם ישראל עשויה לתקוף: כאשר החזית המזרחית נערכת בהגנה סדורה; כאשר צה"ל מפתיע במתקפת פתע את החזית המזרחית; כאשר החזית המזרחית נכנסת למגננה בעקבות מתקפה כושלת. הוא פירט את שילובי הכוחות הירדניים, הסוריים, העיראקיים והסעודיים בהגנה ובהתקפות נגד. לדברי יערי, מטרת מדינות החזית המזרחית תהייה לבלום את מתקפת צה"ל בקרב הגנה ולאחר מכן לתקוף בשטח ישראל. המצב החמור שתיאר, כלל הגעה מוקדמת של כוחות עיקריים לירדן בסד"כ של בין חמש לשש דיוויזיות מאורגנות בשני גייסות. הוצגה אפשרות של דיוויזיה עיראקית שתחליף כוחות סוריים בלבנון כדי לפנות אותם ללחימה מול ישראל ברמת הגולן, והוזכרה החטיבה הקובנית שנשלחה לתגבר את סוריה במלחמת יום הכיפורים. רמ"ח מבצעים ציין שיש בצה"ל 12 תוכניות שונות בנושא החזית המזרחית, וכי לא ניתן לדעת מראש באיזה הרכב הן יצאו לפועל. הוא הציג את התוכנית המרכזית של פיקוד הצפון - "גוב אריות", שהחליפה את "לאסו" המוזכרת לעיל, וכללה מתקפה ברמת הגולן עם שני גייסות בסד"כ של חמש

עד שש אוגדות ומגננה בזירות אחרות. תוכניות נוספות בפיקוד הצפון היו "אבן אש" ו"אבן יסוד" שהתמקדו בכיתור דמשק. "אבן יסוד" התמקדה במרכז הגולן ובצפונו, וכללה אפשרות לאיגוף החרמון דרך לבנון והתייצבות בין חומס לדמשק. "אבן אש" התמקדה בדרום הגולן ובמרכזו. תוכנית מטכ"לית לפעולה בעומק על בסיס נחיתה מהים הייתה "אבנט זהב", והיא עסקה בכיבוש טריפולי ובתנועה לניתוק דמשק מחומס. תוך כדי מתקפה בפיקוד הצפון תכנן המטכ"ל להפעיל בפיקוד המרכז את תוכנית "רוח קדים", שעסקה בכיבוש מרחב אירביד בירדן בשלב ראשון, ולאחר מכן מתקפה דרומה לכיוון רבת עמון ומפגש עם כוחות עיראקיים וסעודיים המגיעים מהעומק. עקבה תוכננה להיכבש במבצע חטיבתי, והמגננה בפיקוד הדרום תוכננה בסד"כ של שתיים עד שלוש אוגדות. התוכנית המרכזית של פיקוד המרכז הייתה "חגורת אש", שתוארה מעלה, והיא נועדה לכיבוש צפון ירדן ודרום הגולן בסד"כ של שש אוגדות עם אפשרות לכיתור דמשק והשמדת כוחות משלוח עיראקיים, כדי להימנע מהבקעה קשה ברמת הגולן. במקביל נועדו להתקיים מבצעים מוגבלים בחזית רמת הגולן ובלבנון. תוכנית מטכ"לית "חוד החנית", התבססה על איגוף המעלות ההרריים בירדן תוך מאמץ עיקרי של גיס עם שתי אוגדות מדרום לים המלח ומשני של גיס עם שתי אוגדות מצפון לים המלח, מול עמאן. בהמשך נועדה התוכנית להשמיד את צבא ירדן ואת כוחות המשלוח העיראקיים והסעודיים. תוכנית "אוונגרד" עסקה בכיבוש עקבה. בזירת לבנון הוצגו תוכניות "ניסן" ו"זוהר" להשתלטות על לבנון עד מרחב הזהארני. שתיהן בסד"כ של אוגדה סדירה והאוגדה המרחבית 91. רמ"ח מבצעים חיל האוויר, הציג את תוכניות החיל לזירות השונות, תוך הדגשת סוגי המטוסים החדשים של הצבאות השונים, יכולת התגבור ביניהם, מצב מערכי הטק"א בזירות השונות וסדרי קדימויות להפעלת החיל במצבים שונים.³⁰

סיכום הרמטכ"ל רפאל איתן לדיון בנושא תגבור החזית המזרחית שנערך בדצמבר 1979, כלל את המתאר הבא: לכבוש את עקבה ולהסיר את האיום מאילת כדי לאפשר עליית כוח בצירים ההרריים וחסית

תגבור סעודי אפשרי. בכך ייווצר איום משמעותי על ירדן ותיגרם לה בעיה של הקצאת כוחות; לתכנן פעולות דומות בלבנון, בחרמון, ברמת הגולן, בעמקים ובבקעה. הפעולות יבוצעו על ידי הסד"כ הסדיר. הנחיות הרמטכ"ל לתגבור החזית המזרחית כללו: העמדת אוגדה 36 על 18 פלוגות טנקים מבצעיות וצמ"פ (צוות, מחלקה, פלוגה), בדיקת אפשרות להקמת שני מתקני אימון גזרתיים למילואים במרכז ובצפון, תגבור סד"כ ארטילרי ועוד.³¹

ביולי 1980 טען ראש זירת מרכז בחטיבת המבצעים כי "התוכניות האופרטיביות של אג"ם-מבצעים, בנויות בעיקרן על תוכניות הפיקודים שאינן יוצרות מתאר מלחמה מלא וכולל. קיימות בין התוכניות אי התאמות והקצאת סד"כים כפולה [...] יש צורך בגיבוש מתארי מלחמה מול החזית המזרחית שישלבו בתוכם את התכנונים הקיימים". בהנחות היסוד צוין כי בבסיס התכנון עומדים שני מצבי יסוד: א. תקיפת החזית כאשר כוחות משלוח עיראקיים או סעודיים אינם במרחב או בדרך ליעדם. ב. תקיפת החזית כאשר כוחות המשלוח בעוצמה של שלוש עד חמש דיוויזיות עיראקיות ושתיים עד שלוש חטיבות סעודיות פרוסים בירדן ובסוריה.³²

בסיכום דיון קד"ם רמטכ"ל שנערך באוגוסט 1980, קבע איתן כי "אנחנו צריכים לשאוף להכריע דרך הגזרה הדרומית ולשעבד את התוכנית והקצאת הכוחות לשאיפה זו". ללחימה שמתחילה מדרום יתרונות רבים, ובהם שטח פתוח וללא אויב כמעט, שיאפשר תנועה מהירה גם עם כוחות קטנים. זאת בשונה מהגעה ממערב בצירים הרריים המוכיחים ללחימה. הרעיון היה לפעול חזיתית על ידי פקמ"ז ופצ"ן, שירתקו את הכוחות הירדניים לצירים, ולאחר מכן לבצע התקפה של פד"ם מדרום. להשגת חופש פעולה אווירי מעל ירדן נקבעה חשיבות רבה, וכך גם ללוח הזמנים, למיקום ולדרך הניוד (זחלים או מובילים) של כוח המשלוח העיראקי.³³

בדיון באג"ם מבצעים בספטמבר 1980 נכתב כי: "הכוונה: לבחון מתקפה על החזית המזרחית, כאשר המאמץ העיקרי של צה"ל מבוצע בגזרת דרום ירדן (ים המלח - עקבה). הנחות יסוד לתכנון: המבצע

ביוזמה התקפית של צה"ל. הוא עשוי להתחיל עם כוח סדיר או לאחר גיוס מילואים, העיראקים יהיו באזור H3 (יבחן בתכנון גם עם עיראקים בירדן); העימות הינו כולל עם מדינות החזית המזרחית; מצרים - תהליך השלום ממשיך, לא הושלם, אין ביטחון כי מצרים לא תצטרף לעימות".³⁴

לאחר קד"ם רמטכ"ל באוגוסט, תרגיל פקמ"ז והערכת מצב חדשה בעקבות מתיחות בין סוריה לירדן, הפיץ אג"ם מבצעים בדצמבר 1980 את תוכנית "גשר מוצק": "להכרעת החזית המזרחית ע"י שלושת הפיקודים בסד"כ של 8-9 אוגדות טנקים". בסעיף כללי נכתב כי "התוכנית תופעל כמהלך מתגלגל מדרום לצפון ובדירוג ע"י הפיקודים. פתיחת מבצע 'גשר מוצק' יכולה להתבצע ע"י כוחות סדירים ממצב בט"ש ובעקבותיו גיוס מילואים, או מהיערכות מסודרת של "מצודה". המהלך הפותח יכול להיות מהלך פיקוד הדרום ולאחריו בדירוג של כ-20 שעות פקמ"ז וכן להיפך". בסעיף הכוונה הוגדר כי "צה"ל ישתלט על מרחבי רבת עמון, עקבה, דרום ירדן, ישמיד כוחות הצע"י וכוחות משלוח בירדן, תוך ביצוע הטעיות בצפון ירדן ומגננה ברמה"ג ובסיני עד יום ה'ע' ועוד 4 ימים; ישמיד צבא סוריה ע"י הבקעה בדרום רמת הגולן וביצוע מתקפה מדרום לצפון עד יום ה'ע' ועוד 9 ימים; יגן בגזרת בית שאן, גבול לבנון ובחזית המזרחית; ישתלט על דרום לבנון עד הזהארני תוך כוונות להשתלטות על כל לבנון; יהיה מוכן להעתיק כוחות לעבר החזית המערבית ולעבור למתקפה החל מיום ה'ע' ועוד 9 ימים.[...]". השיטה כללה התקפה של פיקוד הדרום בסד"כ של שתי אוגדות בדרום ירדן, ולאחריה התקפה של פיקוד המרכז בסד"כ של חמש אוגדות במרכז ירדן ובצפונה; בהמשך הבקעה של פיקוד הצפון עם שלוש אוגדות ברמת הגולן והשתלטות של אוגמ"ר (אוגדה מרחבית) מפיקוד הצפון על דרום לבנון.³⁵

תוכניות נוספות שנגזרו מתוכנית המלחמה הרב-זירתית היו:
 "תחנת חשמל" - תוכנית לניצול המצב להשתלטות על שטחים חיוניים בירדן ובדרום לבנון, תוך ניצול מצב הלוחמה בין סוריה לירדן. התוכנית תתבצע על ידי הסד"כ הסדיר, ורק אחר כך יגויסו כוחות

מילואים. הייתה הנחת יסוד, כי צבא סוריה נלחם בצבא ירדן באזור מפרק-דרעא. בתוכנית נכתב כי המבצע יכול לעמוד בפני עצמו או לשמש כשלב מכין למתקפה כוללת בחזית המזרחית על פי תכנונים קיימים.³⁶ "אוונגרד" - תוכנית לכיבוש מרחב עקבה במסגרת מתקפה בחזית ירדן, שנועדה לנצל גם את משאביה כמו דלק גולמי, שדה התעופה והמזחים.³⁷ הרמטכ"ל ראה בעקבה ובלבנון את נקודות התורפה של החזית המזרחית, ולכן הנחה להחזיק תוכניות לפעולה מהירה במרחבים אלו כדי לנצל הזדמנות, אם תיווצר. הכוח המקומי במרחב אילת יועד לתקוף את עקבה בשתי דרכים אפשריות: "אוונגרד" א' - "מחסף" על בסיס כוחות אוגמ"ר 80 (סד"כ אילת ושירות מהיר); "אוונגרד" ב' - לאחר היערכות סדורה הכוללת התארגנות להגנה - אוגמ"ר 80 (מלא), חטיבת טנקים וגדוד חיר"ם. בשני המקרים תוכננה האש להיות מהאוויר ומהים. הרמטכ"ל הנחה לתכנן גם ירידה מעקבה דרומה על מנת לכבוש את החוף הסעודי עד מצרי טיראן.³⁸

"רוח קדים" (נובמבר 1980) - תוכנית מטכ"לית למתקפה כוללת בחזית המזרחית. התוכנית התבססה על הבקעה בצפון ירדן ובדרום רמת הגולן בסד"כ של שמונה אוגדות כדי להביא את מרב הסד"כ למרחב אירביד-מפרק-שיח מסכין בזמן הקצר ביותר, להשמיד את הצבא הסורי, לכבוש את מרחב הבשן, את אגן דמשק ואת העיר עצמה, ולאחר מכן להפנות המאמץ לירדן - להשמיד את הצבא הירדני ולכבוש את עמאן. לוח הזמנים שתוכנן כלל ארבע יממות להגנה ולהתארגנות, חמש יממות לכיבוש אגן דמשק ולהשמדת הצבא הסורי, יממה להעברת כוחות מפצ"ן לפקמ"ז ושלוש יממות נוספות להשמדת צבא ירדן ולכיבוש עמאן.³⁹

תוכנית "מגדל פצאל" - תוכנית מתקפה כוללת בצפון ירדן בסד"כ של חמש עד שש אוגדות. התוכנית הייתה להשתלט על מרחב דרעא-אירביד תוך 48 שעות, ולאחר מכן לפעול לפי אחת משלוש האפשרויות הבאות: תנועה צפונית להשמדת הצבא הסורי וכיבוש דמשק; תנועה מזרחה להשמדת כוח המשלוח העיראקי; או תנועה דרומה להשמדת צבא ירדן וכוחות משלוח סעודיים ועיראקיים (ראו מפה 2).⁴⁰

- התוכניות שהוצגו עד כאן - משנת 1974 ועד תחילת שנות השמונים - מעידות על כמה היבטים בחשיבתו של צה"ל:
- א. האיום נתפס כמוחשי ביותר. מתקפת פתע נתפסה כלקח מרכזי של הערבים ממלחמת יום הכיפורים, וככזו שיכולה להתממש על ידם.
 - ב. צה"ל נמצא בנחיתות מספרית במצב של מתקפת פתע עקב הצורך לגייס מילואים, מול כוחותיהם הסדירים של צבאות ירדן וסוריה. לנוכח האמור, נדרשת התרעה, גיוס מהיר ואמנעה על ידי חיל האוויר.
 - ג. עקב הנחיתות הצפויה במצב של הפתעה רצוי מאוד שצה"ל יתחיל בהפתעה מצידו, גם אם לשם כך הוא יתחיל לתקוף רק עם הכוחות הסדירים. רק לאחר מכן יגויסו מילואים.
 - ד. עקב מגוון תנאי הפתיחה האפשריים, התוכניות הציעו שיקולים שונים בהפעלת הכוח על מנת לאפשר החלטה מיטבית ברגע האמת, והן לא היו תוכניות "סגורות". כך גם התרגילים עסקו במגוון תרחישים.
 - ה. התוכניות היו רחבות היקף - מטאבוק בסעודיה ועד הזהארני בלבנון, והן כללו איום על ערי בירה ומוכנות לכיבושן, כולל הכנות לשליטה באוכלוסייתן.

תחילת שנות השמונים: השפעת הדיונים על מתן אוטונומיה לפלסטינים במסגרת הסכם השלום עם מצרים על ניתוח הסיכונים מול חזית מזרחית

סוגיה מרכזית שהעסיקה באופן קבוע את מתכנני צה"ל, את המדינאים ואת הציבור הישראלי, הייתה היעדר עומק אסטרטגי בחזית המזרחית. המסקנה המתבקשת הייתה כפולה - החזקת יהודה ושומרון כמרחב הגנה ומתקפת מנע בשטח האויב. האתגר התחדד בסוף שנות השבעים - תחילת שנות השמונים בשל ההסכמה המצרית-ישראלית במסגרת הסכם השלום שנחתם בין המדינות, להתקדם למצב של אוטונומיה לפלסטינים. החשש מהמצב החדש, שבו ישראל תאבד את השליטה

המלאה בשומרון ותהיה חשופה יותר לתרחיש מתקפת פתע מירדן, בא לידי ביטוי בריבוי ההתבטאויות של צמרת מערכת הביטחון בשנים אלה. בנוסף, התבססה התפיסה, שלאחר הסכם השלום עם מצרים, החזית המזרחית הופכת לאתגר המרכזי לצה"ל.

ב-1979 פורסמה ב'מערכות' הרצאה של אלוף (מיל') אהרון יריב בנושא 'עומק אסטרטגי'. יריב ניתח את הנושא ואמר "התעצמותה הצבאית המואצת של עיראק ומאמציה של סוריה בנידון, שתיהן (בסיועה הנרחב של בריה"מ) מקנות משקל-יתר לחזית הצפון-מזרחית, שבה חולשת העומק האסטרטגי שלנו רבה יותר מאשר בדרום". הוא טען כי אם הסדרים ידרשו מצה"ל לצאת מיהודה ושומרון, המענה לכך צריך לכלול את המרכיבים הבאים: סידורי ביטחון - פירוז, פיקוח של האו"ם, התרעה מודיעינית והגנה מרחבית. זאת תוך שימת דגש על מיצוי טכנולוגיות, על ביצורים משוכללים ועל שימור עקרון המתקפה המקדימה לשטח האויב.⁴²

בריאיון שנתן הרמטכ"ל רפאל איתן במארכ 1979 ל'מעריב', מייד לאחר חתימת הסכם השלום עם מצרים, הנושא המרכזי היה סכנת החזית המזרחית. איתן טען כי הירדנים והסורים יאפשרו פח"ע (פעילות חבלנית עוינת) בגבולות, ושפעולה ערבית אינה מחייבת בהכרח הקמת מפקדה אחת לצבאות ירדן, סוריה ועיראק. לשם כך מספיקים גם התיאומים הניתנים לזיהוי בין הצבאות וההכנות לקליטת צבא עיראקי בן כחמש דיוויזיות בירדן ובסוריה.⁴³

בריאיון שהתקיים שנה אחר כך, במארכ 1980, ענה איתן בשלילה לשאלה אם צה"ל הגיע לשיא כוחותיו. הוא אמר: "יש לנו חזית מזרחית מסוכנת מאוד ומצוידת היטב. החזית הזו הרבה יותר חזקה מהחזית המערבית שעכשיו אינה קיימת. לא מפריד בינינו מדבר גדול או שטחים ריקים. זו חזית מסוכנת לאוכלוסייה רבה [ו] לשטחים חיוניים במדינת ישראל, כולה מגויסת והיא מצוידת במיטב הציוד המערבי והמזרחי ויש לה משאבים ואי אפשר לפטור אותה בקלות ראש".⁴⁴

בנובמבר 1980 פורסם בעיתון 'הארץ' כי חבר הכנסת יצחק רבין אמר "פינוי הגדה המערבית מצידנו, יגרום לאיום הגדול ביותר שיוכל להיות

בשבילנו, כי הגדה תהיה קרש הקפיצה לשריון הערבי נגדנו. זו הסכנה הגדולה ביותר בכל שלוש הגזרות. שני שלישים מהטנקים הערביים שיכלו לתקוף בעבר מהדרום, מאיימים כיום ממזרח. עוצמת הטנקים מהחזית המזרחית שווה לעוצמת הטנקים של כל צבאות נאט"ו, כולל האמריקנים.⁴⁵

אל"ם (מיל') וחבר הכנסת פרופסור יובל נאמן כתב ב־1980 על הקושי לסמוך במזרח התיכון על הסכמי שביתת נשק, על ערבויות של האו"ם ועל כיבוד התחייבויות של מדינות ערביות. הוא טען כי משום כך, חייבים בכל הסכם עתידי להבטיח שליטה צבאית בשומרון, שהוא "הלב הפגיע" של מדינת ישראל. לדבריו, מתוך שבעת אלפים טנקים העומדים לרשות מדינות ערב כולן, כארבעת אלפים מהם עלולים להיות מוקצים ללחימה בשומרון ולהגיע אליו בפעולה מתואמת ביניהן. הוא ציין שכדי למנוע התקדמות של אלפי טנקים צריך עומק מזערי של עשרה עד עשרים קילומטרים (כדוגמת רמת הגולן במלחמת יום הכיפורים). מכיוון שבשפלת החוף ובירושלים לא מצוי עומק כזה, הרי שאם ישראל תיסוג מהשומרון, טנקי אויב יוכלו "להגיע לחוף הים, למרכז תל אביב ואף להכריע את ירושלים". עוד הוא הוסיף, כי גם כשהשומרון מצוי בשליטת צה"ל, במצב של מתקפת פתע יוכלו כוחות ירדניים להגיע תוך שעות ספורות ממחנות בעבר הירדן המזרחי אל שדרת ההר בשומרון, תוך הסתייעות בפלסטינים מהשומרון שישתלטו על צמתים ועל שטחי מפתח. במצב כזה, טען נאמן, יוכל האויב לאיים על תל אביב, ירושלים, השרון או חיפה בתוך ארבע עד שש שעות בלבד. נאמן ניתח פתרונות שונים שהוצעו לבעיות שהציג, כמו השארת בסיסי צה"ל בחמש השנים הראשונות לאוטונומיה, השארת יישובים בבקעת הירדן, הקמת קו מבוצר בקו ירושלים-חיפה, מנגנוני פירוז, אזורי חיץ, כוח בין-לאומי, ערבויות צד שלישי, עילות המצדיקות תקיפה ישראלית ועוד. מסקנתו הייתה כי כל אלה מועדים לכישלון מול סכנה של חזית מזרחית, וכי יש הכרח להחזיק בשומרון לצרכים בטחוניים.⁴⁶

ביוני 1980 דיווח ראש אמ"ן יהושע שגיא לוועדת חוץ וביטחון על מגמות בניין הכוח בחזית המזרחית. הן כללו קליטת מטוסי מיג 25

בסוריה, התעצמות בצבא ירדן שהיה צפוי להחזיק בתשע מאות טנקים חדשים בתוך כשנתיים, והידוק הקשר בין צבא עיראק לצבא ירדן.⁴⁷ היו שטענו כי פרוץ מלחמת איראן-עיראק בסוף 1980, שהוכיחה את מוגבלות היכולות של צבא עיראק, הובילה למותה של "החזית המזרחית". עם זאת נטען, איש אינו מעז להסיק בגלוי את המסקנה שיש לקצץ את תקציב הביטחון.⁴⁸ כתבה שפורסמה בכתב העת 'במחנה' בפברואר 1981 הציגה את יחסי הכוחות, ולפיהם לחמש "מדינות העימות" - סוריה, ירדן, עיראק, סעודיה ולוב (בסדר הזה) - יש פי ארבעה חיילים, פי שלושה וחצי קני ארטילריה ופי שניים מטוסים וטנקים מאשר לישראל.⁴⁹

אריה שלו, סגן מנהל המרכז למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת תל אביב ורח"ט מחקר במלחמת יום הכיפורים, פרסם ב־1982 ספר שנקרא "קו הגנה ביהודה ושומרון".⁵⁰ בספר הוא פירט את האיומים הביטחוניים ממזרח ובהתאם להם, את הצורך בהחזקת יהודה ושומרון כמרחב אבטחה. שלו פרסם את הספר על רקע הבנתו, כי בשנים שלאחר מכן יחל משא ומתן מדיני על עתיד יהודה ושומרון. הוא ניתח לעומק את התפתחות צבא ירדן, והציג את גידולו מאז 1973: צבא סדיר בן ארבע דיוויזיות הכוללות 750 טנקים ו־1300 נגמ"שים, חיל אוויר מתקדם ו־14 סוללות טק"א. הוא טען כי מיכון צבא ירדן, הקלות היחסית של מעבר נהר הירדן בקיץ במעברים וכמות הגשרים על הירדן, מאפשרים לצבא ירדן לצאת לפעולה מפתיעה נגד ישראל תחת סיוע אווירי יעיל עם סד"כ סדיר הדומה לקיים בישראל. לגבי צבא המשלוח העיראקי ציין שלו את הכוחות שעיראק שלחה במלחמת העצמאות, במלחמת ששת הימים (הכוח הגיע לירדן אך לא השתתף בלחימה) ובמלחמת יום הכיפורים. הוא ציין גם, שצבא עיראק גדל בין 1973 ל־1980 משבע דיוויזיות ל־12, מ־1200 טנקים לכשלושת אלפים טנקים ול־1100 מובילי טנקים, והתעצם במטוסי תקיפה. מלחמת איראן-עיראק החלה ב־1980, ושלו העריך כי מלחמה זו לא תוכרע, וכי כאשר היא תירגע, יקל על עיראק לשוב ולשלוח כוח משלוח למלחמה נגד ישראל. הוא העריך את גודלו של כוח המשלוח בארבע עד חמש דיוויזיות, ואת הזמן

שייקח לדיוויזיה משורינת לעבור כ-950 ק"מ מבגדאד לנהר הירדן בחמישים שעות (בקצב של 25 קמ"ש ועם עיכובים מסויגים שונים). הוא ניתח מספר חלופות למיקום הכוח העיראקי בעת ההחלטה על פתיחת מתקפה על ישראל, והציע כי אם הכוחות העיראקיים יתחילו את תנועתם מ-H3 במערב עיראק, יהיה טווח התנועה הנדרש 470 ק"מ, והם יוכלו להגיע לנהר הירדן תוך כ-35 שעות גם תחת אש אווירית ישראלית. שלו ניתח את "הקרב על הזמן" בין צה"ל לקואליציה הערבית והגיע למסקנה, כי אם מתקפה ערבית משולבת תתחיל בהפתעה - צבא ירדן יתקוף, וכוחות משלוח עיראקיים יתחילו לנוע ממרחב H3 באותה עת - זמן ההגעה של דיוויזיה משורינת עיראקית ראשונה ליהודה ושומרון (לאחר שעברה את נהר הירדן), יהיה דומה לזמן שלוקח לצה"ל לגייס מילואים - בין ארבעים לחמישים וחמש שעות. שלו ניתח גם את יחסי הכוחות הכוללים בין צה"ל לבין הקואליציה הירדנית-עיראקית-סורית והגיע למסקנה, כי העדיפות של הכוח הערבי תהיה 1:6 ב-48 השעות הראשונות, ולאחר שצה"ל יגייס כוחות מילואים, ירד היחס ל-1:3. מסקנת הניתוח הייתה כי צה"ל חייב להחזיק כוחות סדירים ואמצעי התרעה ביהודה ושומרון, עם המשמעויות שיש לכך על הסכם מדיני עתידי.⁵¹ במאמר שהתפרסם במעריב בינואר 1983, סקר שמואל שגב את ספרו של תא"ל שלו. כותרת המשנה הייתה "אם תיפתח מתקפת פתע על ישראל מצד הסורים והירדנים, ובאותה שעה יתחיל לנוע מערבה גם חיל משלוח עיראקי - תהיה לכוחות היבשה המשולבים של מדינות 'החזית המזרחית' עדיפות על פני ישראל ביחס של 1:6 ב-48 השעות הראשונות של המלחמה".⁵²

חלק ב'

מ־1980 ועד סיום מלחמת איראן-עיראק ב־1988 - האיום פוחת, וגדל מחדש עם סיום מלחמת איראן-עיראק

בפברואר 1981 הוצגה עבודת מטה לבחינת מתקפה של צה"ל על החזית המזרחית. הנחות היסוד היו שמתקפה על החזית המזרחית תהיה על ידי ישראל, שהעימות יהיה כולל - עם כלל מדינות החזית המזרחית (סוריה, ירדן ועיראק) וללא השתתפות מצרית, ושהצבא העיראקי יכול להיות בשני מצבים - בתנועה מעיראק לחזית או כבר מוצב בירדן. העבודה בחנה והציגה את הנושאים הבאים: מטרות מלחמה אפשריות בחזית המזרחית; זהות האויב המרכזי בחזית המזרחית ובהתאם לכך, במי להכות תחילה - בירדן או בסוריה?; נושאים מדיניים המשפיעים על קבלת ההחלטות בקשר לתוכנית המתקפה; הגורמים העיקריים המשפיעים על בחירת מדינת היעד ועל תוכנית המתקפה; שיקולים בהפעלת חיל האוויר ועוד. בהמשך, המסמך עסק בגישות אופרטיביות חליפיות וקבע כי עדיף להתחיל מלחמה במאמץ עיקרי מפתיע של צה"ל בדרום ים המלח. מסקנות העבודה היו כי השיטה הטובה ביותר תהיה התקפה מקבילה מדרום לים המלח ומצפונה בסד"כ של אוגדה סדירה מתוגברת בחטיבת חי"ר סדירה בכל מאמץ. כיבוש מהיר של ירדן יאפשר הן הגנה טובה מפני כוח משלוח והן אפשרות להכנסת כוחות מילואים להתקפה מזרחה או צפונה.⁵³

פרק האיום בתר"ש (תוכנית רב־שנתית) "שחר" שפורסם בינואר 1981, כלל התייחסות לאיומים ביבשה. אלה כללו את צבאות סוריה וירדן בהיקף של שש דיוויזיות משורינות ושש דיוויזיות ממוכנות, והקמה של עוד אחת מכל סוג עד סיום התר"ש ב־1986 (סה"כ כארבעת אלפים טנקים). נוסף עליהם התייחס הפרק גם לצבא

עיראק שעלול להציב מול ישראל כוח משלוח של שלוש דיוויזיות משוריניות ובין שלוש לארבע דיוויזיות ממוכנות או דיוויזיות חי"ר בסד"כ כולל של כ-1600 טנקים.⁵⁴ במסמך הוצגו שני תרחישי מלחמה ערביים אפשריים. הראשון היה מלחמה בחזית המזרחית, שבה כוחות המשלוח העיראקיים והסעודיים בבסיסיהם עם פרוץ המלחמה, ומצרים אינה נוטלת בה חלק. לפי תרחיש זה, היעדים הערביים היו כיבוש רמת הגולן ואצבע הגליל (על ידי סוריה), כיתור ירושלים ממזרח (על ידי ירדן), כיבוש גזרת העמקים וצפון השומרון (על ידי צבא ירדן וכוחות משלוח עיראקיים) וכיבוש אילת (על ידי צבא סעודיה). התרחיש השני היה של מלחמה כוללת בשתי חזיתות עם כוחות משלוח פרושים מראש בחזית המזרחית והצטרפות הדרגתית של מצרים. היעדים היו דומים לאלו שבתרחיש א' ונוסף עליהם, מצרים תכבוש את אזח"ע (אזור חבל עזה) ואת צפון הנגב ודרומו.⁵⁵ תרחיש המלחמה שצה"ל נדרש להיערך אליו, כלל בלימת מתקפות בכל החזיתות ולאחריה מתקפה בחזית המזרחית בסד"כ של תשע עד עשר אוגדות משוריניות ואוגדה מוטסת, לכיבוש אגן החורן ודמשק, ירדן, דרום לבנון עד הליטני והבקעא. בשלב שני יהיה המוקד בחזית המערבית, ובה יידרש צה"ל לכבוש את אל עריש, את שדות הנפט בחוף מפרץ סואץ ושטחי מפתח במרכז סיני.⁵⁶ עוד נכתב במסמך, כי הכישורים הנדרשים מכוחות היבשה כדי להתאים לתרחיש החזית המזרחית (וגם המערבית) היו "א. יכולת מניעת חדירה עמוקה ביבשה של כוחות האויב בשטחנו, גם כאשר המתקפה היא בהתרעה קצרה. ב. כושר מתקפה, שיבטיח הכרעה בזירת היבשה, על ידי שילוב תמרון חזיתי ותמרון אוגף, ולצורך זה: (1) יכולת ניהול מתקפה במאמץ חזיתי לעומק עד 400 ק"מ, תוך קיום תנועה רצופה. (2) יכולת הבקעת מערכי הגנה רוויים בכוחות, מכשולים, מערכות נ"ט ו-נ"מ".⁵⁷

חלק מהמענה ההגנתי בפיקוד המרכז היה בניית "רמפות משטרה" מול צירי חציה אפשריים של נהר הירדן, בדומה לכאלו שנבנו ברמת הגולן מול צירי חדירה סוריים. מי שהתחיל בבנייתן היה אורי אור, שהיה בשנים 1977-1979 מפקד אוגדה 36 ברמת הגולן, והמשיך

לתפקיד רמ"ט פקמ"ז (1979-1981) ומפקד פקמ"ז (1981-1983). ניתן לראות בכך סוג של העברת ידע בין פיקודים מרחביים.⁵⁸

בתרחיש של תרגיל "אשר" שנערך בפברואר 1983, הוצג כי לאור התקרבות בין סוריה לעיראק והסכם שלום אפשרי בין עיראק לאיראן - מסתמנת אפשרות של התגבשות חזית מזרחית. אף כי זו תיתקל בהתנגדות של ירדן, הנמצאת במגעים להצטרפות לשיחות השלום. עם זאת, תחת לחץ של עיראק ושל סוריה, ירדן עשויה להשתתף אף היא בחזית המזרחית, כשותפה מלאה או בהסכמה שקטה בלבד. בתרגיל נבחנו תרחישים אפשריים לפתיחת מלחמה: מתקפת פתע סורית-ירדנית מקבילה מתוך היערכות שגרה; מתקפה סורית-ירדנית מקבילה בהפתעה חלקית מתוך היערכות חירום; מתקפת פתע סורית מתוך היערכות שגרה והצטרפות הדרגתית של כוח עיראקי, תוך כדי שירדן מגנה על הסורים ומסייעת להם; מתקפה צה"לית מקדימה כאשר סוריה וירדן בהיערכות חירום; מתקפה צה"לית מקדימה כאשר סוריה וירדן בהיערכות רגילה, וכאשר כוח משלוח בשלבי כניסה לסוריה ולירדן.⁵⁹

ראובן פדהצור כתב ב'הארץ' ב-1984 כי שר הביטחון יצחק רבין מודאג מהתעצמותו הרבה של צבא עיראק. על אף שצבא עיראק היה שקוע כבר ארבע שנים במלחמתו מול איראן, חשש רבין שבעתיד הוא יוכל להשתלב שוב בחזית המזרחית. פדהצור ציין גם כי ירדן, סוריה ועיראק מצויות בתהליך התעצמות רחב, וכי העניין מדיר שינה מעיניהם של מעצבי מדיניות הביטחון של ישראל. לפי הנתונים שהציג, יחסי הכוחות בין חזית מזרחית - הכוללת את צבאות סוריה, ירדן ועיראק (הוא כלל את כל צבא עיראק) - לבין ישראל הם כ-1:3 בטנקים, 1:6 בקני ארטילריה, 3:5. 1 בכוח אדם (סדיר ומילואים) ועוד.⁶⁰

הערכת המודיעין השנתית לשנים 1984-1985 הייתה בין היתר, כי מלחמת איראן-עיראק, שזו הייתה שנתה החמישית, תורמת משמעותית לפיצולו של העולם הערבי ולחולשתו, "לדלדול משאביו ולצמצום יכולת ההכרעה האסטרטגית הערבית בחזית המזרחית מול ישראל". נטען בה, כי תחושת המסוגלות של סוריה עקב סיום תוכניות ההתעצמות, התמיכה הסובייטית וההגמוניה בלבנון, יכולה להביא לפעולה סורית התקפית

מוגבלת נגד ישראל. ירדן מתעצמת צבאית, אך לא תצא לפעולה ללא סוריה. סעודיה יכולה להשתתף בתרחיש של מלחמה בחזית המזרחית, ואילו עיראק, שהתעצמה מאוד עקב המלחמה מול איראן, לא תשלח כוחות לחזית הלחימה מול ישראל כל עוד המלחמה נמשכת. אולם במצב שבו המלחמה תדעך, היא תוכל לשלוח דיוויזיה אחת או שתיים, ובמצב שבו היא תסתתים - תוכל לשלוח עד שתי גייסות. עוד צוין, כי ממשיך להתקיים האיום הפוטנציאלי הקבוע לפגיעה עיראקית בכור בדימונה כתגובה לתקיפת הכור העיראקי על ידי ישראל ב־1981.⁶¹ למרות ירידת הסבירות להפעלת כוח משלוח עיראקי כל עוד מלחמת איראן-עיראק לא הסתיימה, תרחישי התרגילים המשיכו לכלול כוח משלוח כזה.

בתרגיל "רכב ברזל" של גיס 479, שנערך תחת פיקוד המרכז בנובמבר-דצמבר 1985, נדרש הגיס להתמודד עם תרחיש שכלל הגנה והתקפה מול היערכות אויב בחזית המזרחית.⁶²

התרחיש של פיקוד הדרום למגננה בתחילת 1986 כלל את האפשרויות הבאות: א. מחטף ירדני על ידי חטיבת טנקים וכוחות קומנדו לתפיסת יעדים בדרום ים המלח (כמו המלונות); ב. מתקפה ירדנית-סעודית משולבת לכיבוש יעדים בערבה, שבה דיוויזיית שריון ירדנית פועלת בדרום ים המלח וכוחות סעודיים בהרכב של שתי חטיבות ממוכנות, חטיבת שריון וחטיבת צנחנים, פועלים במרחב אילת ובדרום הערבה; ג. מתקפה משולבת עיראקית-סעודית שבה הסעודים פועלים כמו בדפ"א ב', והעיראקים מפעילים גיס עם ארבע דיוויזיות מדרום לים המלח.⁶³

בתרגיל המטכ"ל "ראשית חכמה" שנערך בנובמבר 1986, כוונת צה"ל הוגדרה כך: "צה"ל ישמיד את הצבא הסורי וכוחות משלוח עיראקיים וייצור איום על דמשק, ע"מ ליצור תנאים נוחים להמשך מו"מ מדיני". בתרגיל תקף פיקוד הצפון עם שלושה גייסות - שניים ברמת הגולן ואחד בצפון ירדן (אחרי שקיבל אותו מפיקוד המרכז) - וביצע פעולת הטעיה וכיבוש שטח בבקעא; פיקוד המרכז הניע שתי אוגדות מגזרת ארנון לצפון ירדן באיגוף מזרחי לחבירה עם פיקוד הצפון תוך השמדת כוחות עיראקיים בדרכו, ואחר כך העביר את גיס 441 לפיקוד הצפון.

⁶⁴ פיקוד הדרום הגן וכיתר את עקבה.

תרחיש הייחוס לתר"ש "שחקים א" נועד להיות בתוקף בשנים 1987-1991, אך לא הושלם, ובמקומו הוכן תר"ש "משגב" שהיה בתוקף עד מלחמת המפרץ. הוא גובש על ידי המחלקה לתכנון אסטרטגי באג"ת ב-1987, השנה השמינית למלחמת איראן-עיראק. הוצע כי התרחיש יתבסס על קואליציה ערבית בראשות סוריה, שתצליח להניע את מדינות החזית המזרחית ליזום מלחמה נגד ישראל. הצבאות שיפתחו במלחמה יהיו צבאות סוריה וירדן, והם ינסו להפגיע את ישראל באמצעות יציאה למתקפה מאזורי ההיערכות הרגילים שלהם עם התרעה של 24 שעות לצה"ל. מייד לאחר תחילת המתקפה יחלו לנוע כוחות משלוח ובהם: כוח עיראקי בסד"כ של שתי דיוויזיות שריון שיגיע לירדן; כוח סעודי בסד"כ של בין שלוש לארבע חטיבות שיגיע לבצע מאמץ התקפי בגזרת אילת; וסיוע לובי של חיל האוויר וחיל הים הלוביים. התרחיש היה של מלחמה בת 17 ימים הכוללת: מגננה מול ירדן וסוריה (ארבעה ימים); מתקפה נגד סוריה (5-7 ימים); ומתקפה נגד ירדן וכוחות משלוח (4-6 ימים).⁶⁵

במארס 1988 הפיצה חטיבת המחקר סקירת מודיעין מיוחדת בנושא "צבא עיראק וכוח המשלוח העיראקי לחזית המזרחית - ספר יסוד". בסקירה נכתב כי במשך שבע שנות המלחמה (שהסתיימה באוגוסט 1988, כחמישה חודשים אחרי פרסום המסמך), צבא עיראק התעצם לגודל חסר תקדים - מ-12 דיוויזיות בערב המלחמה לכחמישים (ותשע מפקדות גיס). כך גם בכמות ובאיכות של האמל"ח היבשתי המצוי ברשותו ובניסיונו הקרבי. בסקירה צוין, כי לאחר סיום המלחמה "יש ביכולתו של צבא עיראק בתנאים מסוימים להעמיד כוח משלוח בסדר גודל של עד 2-3 גייסות למלחמה בחזית מזרחית מול ישראל". הרכב הכוחות המדובר כלל בין שתיים לארבע דיוויזיות משוריינות, שתי דיוויזיות ממוכנות ושתיים עד ארבע דיוויזיות חי"ר. להם נוספו כוחות סיוע של קומנדו, רק"ק (רקטות קרקע-קרקע), ל"א (לוחמה אלקטרונית), הגנ"א (הגנה אווירית) וח"א. ההערכה הייתה, כי לרשותו של כוח משלוח כזה יעמדו שישה צירי אורך היוצאים מכל שטח עיראק (מצפונה ועד לדרומה) לחזית הלחימה האפשרית בצפונה ובדרומה של

רמת הגולן ובצפונה ובדרומה של ירדן. כוח המשלוח ינוע כשרק"ם מובל על גבי מובילים, והשיירות יאובטחו על ידי טק"א ואמצעים אחרים.⁶⁶ ביולי 1988, עת נראה היה כי מלחמת איראן-עיראק עומדת בפני סיום, פורסם כי גורמים ביטחוניים בישראל מעריכים כי "תמו שמונה שנים של פסק זמן, שבהן לא התפנו מדינות ערב לחזית ישראלית. בעוד כמה שנים נעמוד מול חזית מזרחית, שבה צבא עיראק גדול יותר, מיומן יותר ומקצועי יותר מזה שנכנס למלחמה מול איראן. עם זאת, סיום המלחמה פותח אפשרות של יציבות והתפכחות מחלומות על השגת פתרונות בכוח במזה"ת". שגריר ישראל באו"ם בנימין נתניהו הכריז באו"ם: "סיום מלחמת איראן-עיראק, הנראה באופק, ממחיש את הסכנה הקיומית האמיתית לישראל, הנובעת מאפשרות חידושה של החזית המזרחית".⁶⁷

באפריל 1989 החל צבא עיראק לשגר משלחות של קצינים ומפקדים בדרגי גיס-דיוויזיה-חטיבה לסיוורים בגבול ישראל-ירדן - מאום קיס בצפון ועד ים המלח בדרום. הירדנים הציגו לעיראקים את היערכות הכוחות הישראליים, את מערך הביצורים ואת מיקום היישובים. על בסיס מידע זה, החל צבא עיראק לבצע תרגילים לכיבוש קו ההגנה הישראלי ולהכין את יחידותיו לקראת מלחמה.⁶⁸ יש לציין כי צבא עיראק צומצם אחרי סיום המלחמה עם איראן, מכחמישים דיוויזיות לכארבעים (כולל דיוויזיות משמר הרפובליקה).⁶⁹

ביוני 1989 כתב חוקר מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים עמנואל וינסטון, כי יש סבירות גבוהה למתקפת פתע מהחזית המזרחית על ישראל בקיץ 1989 בשל התלכדות של כמה סיבות: חאפז אל אסד רוצה לנסות להשיב לידי את הגולן לפני מותו; סדאם חוסיין בלתי צפוי וחסר עכבות, וירדן לא תוכל לבלום את הצבא העיראקי מלעבור בתוכה לעבר ישראל.⁷⁰

ביולי 1989 ביצעו מטוסי מיראז' עיראקיים, שפעלו בירדן בטייסת משותפת להם עם הירדנים, סיורים לאורך הגבול הישראלי-ירדני. הם הופסקו רק בעקבות מחאה ישראלית שהועברה לירדן דרך ארה"ב.⁷¹ תוכנית "שלהבת ארזים" נועדה לשבש באש אוויר, חמ"ם וארטילריה,

את מתקפת האויב הצפויה, לפגוע בהיערכות החזית המזרחית וליצור תנאים טובים יותר למגננה ולמעבר למתקפה. באוקטובר 1988 הנחה סגן הרמטכ"ל כי תוכניות חיל האוויר (לפי "חרב 01" ו"עמוד האש 01") "הינן אוטומטיות ונועדו להפעלה במצב שלא הייתה התרעה וכוחות האויב תוקפים [...] חיל האוויר יפעיל מיטב שיפוטו ע"פ המודיעין המצטבר בזמן אמיתי, כדי לפגוע באותם מעברים בהם יש זרימה בפועל ולהשיג תוצאות טובות יותר". "שלהבת ארזים" תופעל לאחר התרעה, וכאשר יש מידע טוב יותר על מהלכי האויב. היא נדרשה להיות מופעלת תוך מספר שעות ממתן הפקודה, בהתאם לחזית ולאורך ההתרעה, ותך כדי כך אמורות היו להיות מופעלות תוכניות "קשת נחושה" ו"מצודה".⁷²

במארס 1989 נערך משחק מלחמה מטכ"לי "אוחזי חרב 2". הנחות היסוד של ה"אדום" היו: "המטרה הכוללת - חיסולה של מדינת ישראל. מימוש המטרה מתאפשר רק על בסיס מתקפה קואליציונית. כל שלב במתקפה צריך להביא להישגים ברי-קיימא, כבסיס למו"מ על הזכויות הלגיטימיות של הערבים [...] פתיחת שלוש חזיתות במקביל - לבנון, רמה"ג וירדן, תפצל את כוחות צה"ל ותמנע ממנו ריכוז כוחות משמעותי. שילובם של הכוחות העיראקיים מאפשר יצירת יחסי כוחות עדיפים במרחבי הלחימה העיקריים ופיתוח מתקפה לעומק האסטרטגי של ישראל. שילוב כוחות משלוח של בנות ברית (סעודיה, צפון אפריקה ואיראן) בשלב אסטרטגי שני למתקפה מאפשר גיבוי למימוש המטרה".

התוכנית לשלב הראשון הייתה כיבוש רמת הגולן עד קו הירדן, כיבוש בית שאן כקלף מיקוח מדיני וכיבוש אצבע הגליל.⁷³ תוכניות צה"ל מול מצב זה היו לצאת למתקפה מקדימה באש על בסיס תוכנית "שלהבת ארזים". תוכנית זו נועדה לשבש את היערכות כוחות האויב או את התקדמותם עד לסיום היערכות כוחות צה"ל למגננה ואחר כך למתקפה.⁷⁴

במאי-יוני 1989 נערך בפיקוד הדרום משחק מלחמה "חוכמת לב", שנועד בין היתר לגבש את "התפיסה האסטרטגית הפיקודית ההתקפית כחלק מתפיסת המלחמה המטכ"לית להבסת החזית המזרחית". הרמטכ"ל דן שומרון סיכם אותו בקביעה כי יחסי הכוחות בין החזית

המזרחית לכוחות צה"ל הם 3 ל-1, ולכן המענה המטכ"לי להכרעה מבוסס על ריכוז מאמץ. הוא טען כי אם צה"ל ייפרס להגנה לאורך כל הגבולות, הדבר יקשה עליו לעבור להתקפה. משום כך עליו לצאת להתקפת נגד מקדימה, שמטרתה להימנע ממצב שבו היוזמה תהיה בצד השני ולצמצם את הקושי לרכז מאמץ. הוא הדגיש שכדי להשיג הכרעה, חיוני לפעול במהירות ולצאת למרחבי התמרון לפני שהעיראקים יגיעו אליהם ויתארגנו בהם, גם אם בכך כוחות צה"ל ייצאו פחות מאורגנים מהרצוי. מי שאמור לעכב את הכוחות העיראקיים ולאפשר את הגעת הכוחות המשוריינים במועד הם חיל האוויר ואוגדה 98. שומרן הדגיש כי הלחימה בקרקע צפויה להיות מורכבת, ולכן האימונים צריכים להתמקד בלחימה בצירים הרריים. בנושא הלוגיסטיקה הוא הדגיש את הצורך לפתוח בהקדם ציר לוגיסטי לגיס 441 ואת החלופה, הלא רצויה אך הקיימת, להטיס דלק ותחמושת במטוסי קרנף. הוא ציין כי אי-הוודאות המרכזית נובעת מהחלופות השונות שיש לעיראקים - להגיע למרחבים שונים בירדן, ומכיוון שצה"ל נדרש לפגוש בהם ולהשמידם, קשה לתכנן מראש להיכן לקדם את כוחות צה"ל. לבסוף סיכם כי הבטן הרכה של החזית המזרחית היא ירדן, ושם נדרש להתחיל את הלחימה. הוא גם ציין כי הנוהל שלפיו כל תוכנית עוברת "משחק מלחמה" לפני המעבר לפקודות מפורטות הוא חשוב ביותר.⁷⁵

תרחיש הייחוס לתר"ש "משגב א" (1988-1992) שהופץ במאי 1990 (לאחר סיום מלחמת איראן-עיראק ולפני פלישת עיראק לכווית בתחילת אוגוסט 1990), השיב את חומרת האיום לשנים שלפני המלחמה. לפי התרחיש שנקבע, צה"ל צפוי לקבל התרעה של כ-18 שעות בלבד, והיקף הכוח העיראקי הוערך מחדש כשש דיוויזיות - שלוש משוריינות, שתיים ממוכנות ואחת חי"ר - שיופעלו למרחב צפון ירדן ודרום סוריה. התרחיש כלל מתקפה סורית עם מאמץ עיקרי בגזרת רמת הגולן ומאמץ משני בלבנון לכיוון אצבע הגליל. בכל אחת מהזירות יופעל גיס אחד, תוך השארת עתודות מטכ"ל וכוחות לאבטחת המשטר במרחב דמשק. במקביל, הצבא הירדני יתקוף בשני מאמצי הבקעה עיקריים - יריחו והגי'פתליק - כל אחד בהובלת דיוויזיה ממוכנת, לצד מאמץ משני

במרחב בית שאן והעמקים. כדרג שני יופעלו דיוויזיות שריון מוקטנות, והן ינסו להגיע לפחות עד מעלה אדומים ומעלה אפרים.⁷⁶

לסיכום תקופה זו ניתן לומר, כי היו בה שתי מגמות הפוכות. מחד – היכולות של כל צבאות ערב הלכו והתפתחו, בעיקר של צבא עיראק תוך כדי מלחמתו עם איראן. מאידך, המלחמה המתמשכת בין איראן לעיראק לא אפשרה, להערכת צה"ל, הצטרפות עיראקית לחזית מזרחית. בשקלול שתי המגמות, ומתוך הבנה כי כאשר תסתיים מלחמת איראן-עיראק ישוב איום החזית המזרחית להיות ברירה אסטרטגית ערבית, צה"ל המשיך בהכנותיו למלחמה מולה.

חלק ג'

חזרת האיום בעקבות הפלישה העיראקית לכווית ומלחמת המפרץ בשנים 1990-1991

עם התפתחות המשבר במפרץ בעקבות כיבוש כווית על ידי צבא עיראק בהנהגת סדאם חוסיין, נעשתה בצה"ל בחינה של התוכניות. יש לציין כי ללא קשר למלחמת כווית שתידון בהמשך, האיום מעיראק כלל עתה לא רק כוחות משוריינים, אלא גם יכולת עיראקית מוכחת של ירי טק"ק (טיילי קרקע-קרקע) וסיכון של הפעלת חומרי לחימה כימיים. חוסיין חשש כי ישראל תפתח בפעולת מנע נגד יכולות אלו, כפי שעשתה ב־1981 נגד הכור הגרעיני. באפריל 1990 הוא איים על ישראל כי אם תתקוף אותו הוא יענה בהפעלת נשק כימי.⁷⁷

בסיכום הערכת מצב בנושא החזית המזרחית שנערכה באוגוסט 1990 בראשות רח"ט מבצעים, נכתב כי עקב שינויים שחלו בחזית המזרחית, כולל אפשרות של כניסת שני גייסות עיראקיים (4-5 דיוויזיות) לירדן ואחד (2-3 דיוויזיות) לדרום רמת הגולן, תרחיש הייחוס של צה"ל עומד בספק. התוכניות להגנה ולהתקפה בפקמ"ז, בפצ"ן ובחיל האוויר אינן מתאימות, וצריך להאיץ את האימונים בכל צה"ל. ראש זירת מרכז בחטיבת המחקר טען, כי לאחרונה הציגו הירדנים לעיראקים את תוכניותיהם לאישור, וכי סדאם חוסיין רואה בשטח ירדן מרחב הגנה מפני ישראל, ובצפון ירדן - גזרה מועדפת לפעולה צבאית במגמה לבתק את מדינת ישראל לשניים. קצין האג"ם של פיקוד המרכז טען כי תוכנית המגנה הפיקודית תוכל להתמודד עם האיום העיראקי, "אך המטה הכללי ייאלץ מהר מאוד להטיל את עתודות המטכ"ל לגזרת פקמ"ז". פיקוד המרכז הונחה להכין תוכנית התבצרות מיטבית "בהנחת יסוד שאין מגבלה תקציבית".⁷⁸ האיום החדש הביא לעדכון התוכניות. משחק מלחמה מטכ"לי "אוחזי חרב 3" שנערך באוגוסט 1990,

התמקד בחלופות הפעולה של סדאם חוסיין, תוך הבנה כי כניסה אקטיבית של ישראל למלחמה עלולה לפגוע בקואליציה שהקימה ארה"ב. במשחק היו שלושה תרחישים:⁷⁹

1. ירי טק"ק עיראקי על הכור בדימונה (לא אפרט).
2. כוננות עליונה והיערכות מלאה בצבאות סוריה וירדן והעברת כוחות קומנדו והגנ"א עיראקיים לגבול עיראק-ירדן, אך בלי לחצותו. הנחיית הדרג המדיני לצה"ל הייתה להסיר את האיום: העיראקי באילוץ הבאים: שמירת סוריה מחוץ למעגל המלחמה ככל האפשר, ופגיעה מזערית בריבונותה של ירדן. משתתפי הדיון הסכימו כי במצב הזה אין לישראל הצדקה לפעולה צבאית יזומה - אווירית או יבשתית, וכי המענה הוא היערכות מלאה להגנה וגיוס מילואים.
3. כוחות עיראקיים בסד"כ של שמונה עד עשר דיוויזיות, מאורגנים בשני גייסות, נעים לירדן, וצפויים להיערך גם במרחב הדרומי שלה. בינתיים "דובר ממשלת עיראק הודיע כי: עיראק תגן על ירדן כנגד האיום הישראלי, תשחרר את המקומות הקדושים, תנקום את נקמת תמוז [הפצצת הכור ב-1981]". לא אותרו שינויים בהיערכות צבא ירדן, ובצבא סוריה אותר ריכוז מאמץ בהיערכות בדרום רמת הגולן. הנחיית הדרג המדיני לצה"ל הייתה להסיר את איום הצבא העיראקי בתוך ירדן ולצמצם את יכולתו לאיים על ישראל הן מבחינת טווח הזמן והן מבחינת המרחק הגאוגרפי. להנחיה נוספו המגבלות הבאות: הרתעת סוריה מכניסה למעגל הלחימה, שמירת היחסים הטובים עם ארה"ב ותיאום עם צבא ארה"ב ככל שיתאפשר.

רח"ט מחקר דני רוטשילד טען כי סוריה, המסוכסכת עם סדאם, תראה בהכנסת צבא עיראקי לירדן איום עליה, וזה ההסבר לעיבוי ההיערכות היבשתית הסורית בדרום רמת הגולן. מפקד המפח"ש (מפקדת חילות השדה) אלוף אורי שגיא טען כי תוכנית "חמדת אבות" (ראו פירוט מטה), אינה נותנת מענה לתרחיש הזה, וכי יש צורך לפעול דרך דרום ירדן להגעה למשולש הגבולות ירדן-סוריה-עיראק ולפעול נגד הגייסות העיראקיים כדי להימנע מעימות עם צבא ירדן הפרוס

בעיקר בצפונה. מפקד פקמ"ז אלוף יצחק מרדכי קיבל את המלצת מפקד המפח"ש, והציע לשמר גם אפשרות של פעולה בצפון ירדן. מפקד חיל האוויר אלוף אביהו בן נון אמר כי בתרחיש שבו חיל האוויר אינו נדרש להילחם מול סוריה, הוא יכול להשיג עליונות אווירית בירדן תוך 48 שעות, ולעצור את שני הגייסות העיראקיים על צירי התקדמותם. רח"ט מבצעים תא"ל מאיר דגן אמר כי לוח הזמנים של תוכנית "חמדת אבות" – 96 שעות לריכוז סד"כ ועוד 48 שעות למהלך בתוך ירדן – אינו מתאפשר בלוח הזמנים שהציגה מנהלת התרגיל, ונדרשת חלופה של פעולה על בסיס הכוח הסדיר בלבד. ראש אג"ת אלוף דני יתום טען שצריך למצות את אפשרות הפעולה האווירית, ורק לאחר מכן, אם היא לא תצלח, להכניס כוחות לירדן. סגן הרמטכ"ל אהוד ברק אמר שנדרשת תוכנית נוספת לפד"ם – "עשיר אבוד" (ראו מטה). הרמטכ"ל שומרון סיכם כי למרות שלא נראה כי בתנאים הנוכחיים עיראק תשלח כוחות לירדן, העובדה ש"התפנו" לעיראקים שלושים דיוויזיות מהגבול עם איראן, יכולה להביא לכך. הוא ציין כי אם הסד"כ העיראקי שייכנס לירדן יהיה נמוך מזה שהציג התרחיש, אפשר יהיה לעצור אותו על ידי חיל האוויר בלבד. אולם לנוכח היקף הסד"כ שבתרחיש, חיל האוויר יוכל לפגוע בו ולהחלישו, אך לא לעצור אותו לחלוטין. במצב זה יהיה צורך להכניס כוח לדרום ירדן כדי שיפגוש את הכוח העיראקי וישמיד אותו. הוא הנחה כי לאחר סיום עדכון תוכנית "חמדת אבות" תוכן תוכנית מתגלגלת בדרום, והיא תיבנה על יחידות סדירות במסגרת גיס שיתוגבר בהמשך בהתאם לצורך.

באוקטובר 1990 הופץ נוהל לעדכון פקודת האב המטכ"לית לתוכנית "חמדת אבות". נכתב בו כי מצבי הפתיחה האפשריים הם: "א. חזית מזרחית מוגבלת המבוססת על סוריה וירדן; ב. חזית מזרחית מלאה המבוססת על סוריה, ירדן ועיראק; ג. היווצרות חזית מזרחית תוך כדי לחימה; ד. כניסת כוחות משלוח עיראקים לירדן תוך כדי לחימה, מבלי שירדן מעורבת ישירות במלחמה [...] תוכנית 'חמדת אבות' ערוכה בנדבכים מודולריים, המקנים גמישות בהחלטה ובהפעלה, תוך התאמה למצבי הפתיחה האפשריים המגוונים" (הקו במקור).⁸⁰

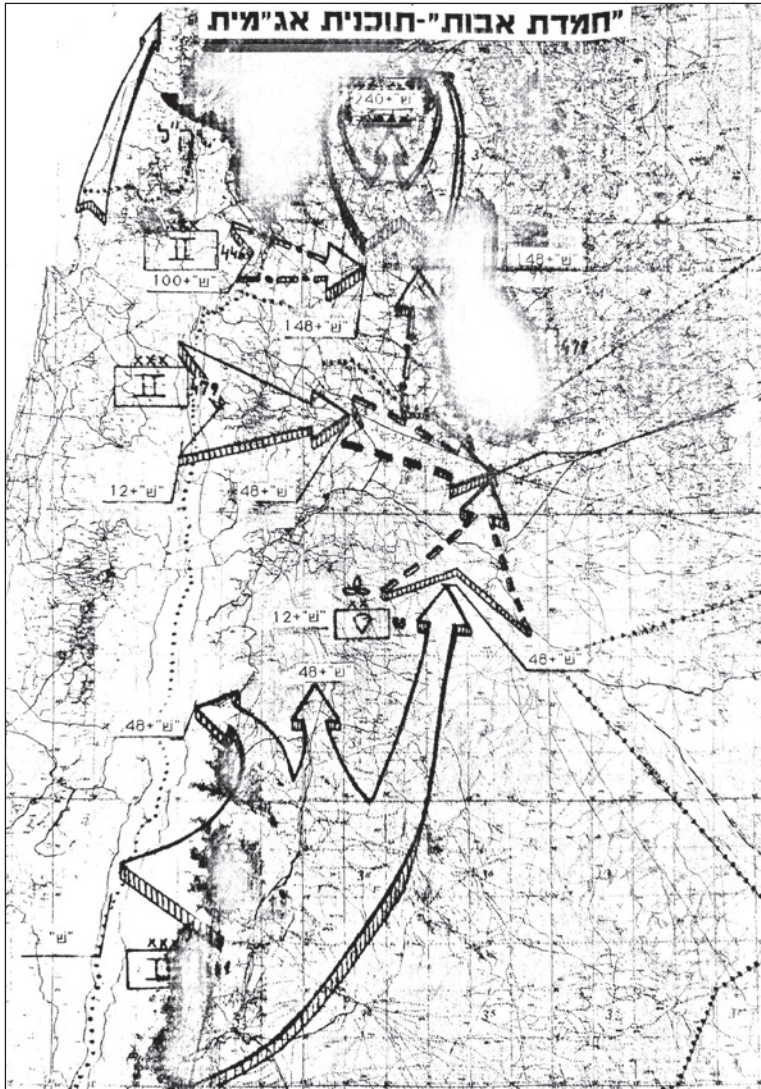
עדכון לתוכנית פקמ"ז "חמדת אבות" פורסם לאחר סדרת דיונים והתאמות בנובמבר 1990. התוכנית כללה את הנחות היסוד הרגילות בעניין "חזית מזרחית", ובהן מוכנות במערכי חירום של כלל צבאות הקואליציה. לפי ההנחות, סד"כ המשלוח העיראקי צפוי לכלול בין שמונה לעשר דיוויזיות המאורגנות בשלושה גייסות. בשיקולים העיקריים נכתב כי העדיפות למרחב התקיפה היא מצפון לזרקה, עקב היערכות דלילה של האויב, ריבוי צירים ומיעוט מכשולים; השאיפה להשהות את החלטת הירדנים להפעיל את עתודותיהם יוצרת העדפה למהלכים הבאים: הונאה מצפון - מול אום קיס ומדרום - מול עמאן, הגדרת שטחי כינוס במרחב הפיקוד באופן שלא יעיד על העדפת המרחב מצפון לזרקה, העדפה להחדרת כוחות רגליים לכיבוש פתחי הצירים וכוחות מונחתים לתפיסת מוצאי הצירים טרם החדרת הכוחות המשוריינים. בהפעלת חיל האוויר תינתן עדיפות לתקיפה ולהשהייה של חטיבות הטנקים והעתודות המשוריינות; נדרשת פתיחת ציר תחזוקה עבור גיס 441 מוקדם ככל האפשר; אי-הוודאות באשר לעיתוי סיום המלחמה ולמצב כוחותינו בעיתוי זה, מובילה להגדרת קווי סיום לחימה המבוססים על קו מפרק-זרקה, אך יש אפשרויות רחבות יותר המבוססות על "רכסי הבזלת". הגדרת המטרה הייתה "להכריע את החזית המזרחית על ידי שבירת עיקר המסגרות הלוחמות בצבאות ירדן, סוריה וכוחות משלוח עיראקיים תוך יצירת איום על המשטרים על מנת להביא למשא ומתן מדיני מעמדת יתרון לישראל". סד"כ פיקוד המרכז כלל את גיס 479 בהרכב של שתי אוגדות התקפיות שתפקידן היה לכבוש את מרחב זרקה-מפרק, את אוגדה 98 בפעולת אמונה של כוח המשלוח העיראקי ואת גיס 441 בהרכב של שלוש אוגדות שתפקידן היה להשמיד את הכוחות העיראקיים לאחר שעבר דרך גיס 479. אוגדה

252 נועדה לאיים על עמאן ומדרום ומזרח (ראו מפה 3).⁸¹

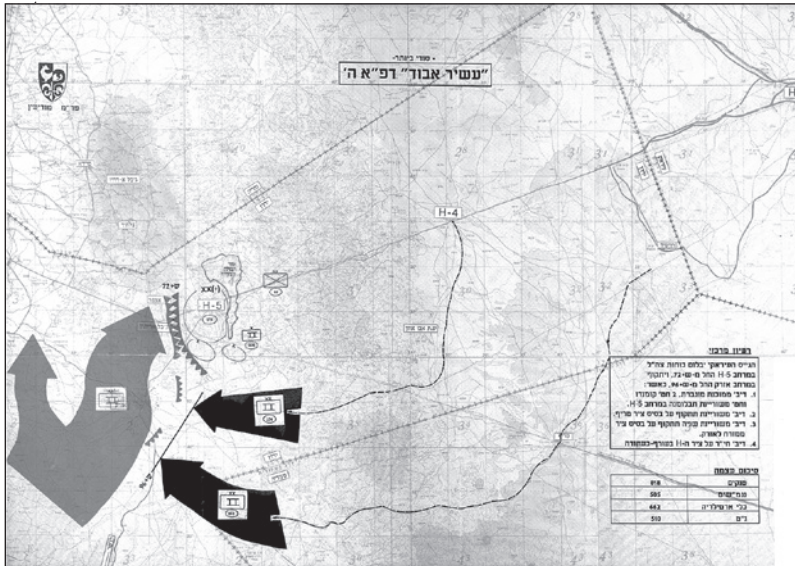
תוכנית "עשיר אבוד" נועדה לכבוש את דרום ירדן בתוך 48 שעות, להציב באזור אזרק כוח דו-אוגדתי שיחסום את התקדמות הכוחות העיראקיים בתוך 24 שעות נוספות, ולהשמיד את הכוח העיראקי בירדן עד "ש"ש 120+. התוכנית התבססה על הנחתת כוחות חיר"ם בגב ההר

הירדני, חבירה לכוחות המונחתים באמצעות שלושה צח"מים (צוותים חטיבתיים משוריינים) ושימוש בארבע אוגדות משוריינות מוקטנות ובכוחות נוספים להשתלטות על מרחבים שונים בדרום ירדן.⁸² היא היוותה התאמה של התכנון העקרוני להקשר החדש שנוצר (ראו מפה 4). הרמטכ"ל שומרון קבע כי במצב הנוכחי הוא מזהה שתי התפתחויות, וייתכן שהן לא יחייבו את הפעלת התוכנית הרחבה "חמדת אבות": עיראק איננה יכולה לשלוח כוחות גדולים לחזית מול ישראל; ובירדן נמשך תהליך שעלול להוביל להתמוטטותה. אי לכך, נדרשת תוכנית עדכנית שתאפשר תגובה מהירה מאוד למקרה שירדן תתמוטט במהירות – תוכנית "עשיר אבוד" בהובלת פד"ם. שומרון קבע שמהלך מהיר, שבעקבותיו יוצב כוח ישראלי בדרום ירדן או במרחב אזורי, בעוצמה של 200–270 טנקים מתוגברים בנ"ט ובעדירות אווירית, יעניק יתרונות העולים על היקפו הפיזי של הכוח. היתרונות הם בכך, שמציאות זו עשויה למנוע, לדחות או לצמצם את הפיכתה של ירדן לחלק מעיראק; ושהיא תקל על מימוש "חמדת אבות" בצירי המאמץ של גיס 441 ושל גיס 479, אם יימצא לנכון לעבור לתוכנית זו. בשל הצורך בפעולה מהירה, תוכנית "עשיר אבוד" התבססה על כוחות סדירים, כוחות בשמ"פ (שירות מילואים פעיל) ועל גיבוי מזערי של כוחות מילואים. החלק הראשון של המבצע יתבסס על גרעין כוח החונה בדרום הארץ, וחציית הגבול תהיה בערבה. מרגע שתתחיל התוכנית, "עשיר אבוד מתגלגל" תתוגבר בעוצמה נוספת של שתיים עד שלוש אוגדות משוריינות ושל אוגדה 98, ויתחיל גיוס מילואים.⁸³

חשוב לציין כי צה"ל התכוון ליישום תוכניות אלו בסדרת תרגילים, מודלים וביקורות.

מפה 3: תוכנית "חמדת אבות", 1990: גיס 441 תוקף מזרוע לים המלח וחבור לגייס 479 שתוקף בצפון ירדן באזור מפרק-זרקא. גיס 446 תוקף בדרום רמת הגולן ומכתר בתנועת הלפיתה בחלק העליון של התמונה את דמשק. אוגדה 91 תוקפת לאורך ציר החוף בלבנון⁸⁴

מפה 4: דפ"א ה' לתוכנית "עשיר אבוד" 1990.⁸⁶ היקף הסד"כ של חיל המשלוח העיראקי - יותר משמונה-מאות טנקים, חמש-מאות נגמ"שים, חמש-מאות משגרי נ"ט ו-660 כלי ארטילריה. צה"ל תוקף כדי להעריך להגנה מול כוח המשלוח העיראקי באזור מפרק-זרקא

במשחק מלחמה פקמ"ז "רכב אש" שבוצע בינואר 1991, המטרה הייתה לבחון את התפיסה הפיקודית הכוללת להתמודדות עם תרחיש חזית מזרחית בשלושה שלבים: (1) "ש"8+ פקמ"ז בשלב פתיחת מלחמה ובלחימה במעלה הצירים, תוך שינוי היערכות של הצבא הירדני במערכי החירום ותנועות כוחות משלוח לחזית; (2) "ש"30+ פקמ"ז בשלב ניהול הלחימה במוצאי הצירים, כוחות משלוח נערכים במרחב, וכוחות פד"ם חצו לתחום אחריות הפיקוד מדרום; (3) "ש"60+ פקמ"ז בשלב המתקפה העיקרית מול כוחות ירדניים ועיראקיים והתמודדות מול האיום מצפון.⁸⁷

לסיכום תקופה זו, ניתן לראות כי הפלישה של עיראק לכוויית והאיום של סדאם חוסיין בהתקפה על ישראל, אם יותקף על ידי הקואליציה בראשות ארה"ב, הביאו לעשייה תכנונית נרחבת, ש"החזירה לחיים"

את תרחיש החזית המזרחית, לאחר שזה הלך ודעך תוך כדי מלחמת איראן-עיראק.

תוכנית "עשיר אבוד" הייתה התאמה של הרעיון העקרוני שפותח במסגרת תכנון "חמדת אבות" - למצב הקונקרטי. על בסיסה נערכו אימונים ליחידות גייס 441. הכותב היה אז "גנן" (מדריך) בקורס קציני שריון ותרגל נסיעה ארוכה עם שתי חביות דלק קשורות לסיפון טנק המג"ח - מעין "מיכלים נתיקים", שנועדו לאפשר תנועה ארוכה ואחריה לחימה ללא צורך בתדלוק רצוף.

חלק ד' **ממלחמת המפרץ הראשונה,** **דרך הסכם השלום עם ירדן ב־1994** **ועד סוף שנות התשעים**

המלחמה בכווית הביאה לפגיעה בכוחו של צבא עיראק בהיקפים גדולים. כ־2,500 טנקים נפגעו ויותר ממחצית מהמטוסים הושמדו. מלובני כתב כי בשנים 1991–1992 הצטמצם הצבא העיראקי מכשבעים דיוויזיות (כולל שבע של משמר הרפובליקה) לכ־29, ועיקר הצמצום היה בדיוויזיות חי"ר. הצבא העיראקי עבר להיערכות הגנתית בשלושה מעגלי הגנה שמרכזם בגדאד. ב־1993 בוטלו עוד ארבע דיוויזיות חי"ר, וב־1996 עמד סדר הכוחות על 23 דיוויזיות.⁸⁸ צה"ל באותה עת כבר עבר צמצום חלקי של סד"כ היבשה, שהחל באמצע שנות השמונים, אך עמד בשנת 1995 על עשר אוגדות שריון, שלושה אוגמ"רים ואוגדה יבילת אוויר. סד"כ האוויר עמד על 450 מטוסי קרב וכ־85 מסוקי קרב.⁸⁹

בניתוח האסטרטגי שפורסם בינואר 1992 לקראת תר"ש מרקם (1992–1995), נכתב כי "עיקר האיום הצבאי בשנות 'מרקם 95' צפוי מהחזית המזרחית". זאת כאשר מלחמה ביוזמה סורית ובהשתתפות ירדנית אפשרית "תוך הסתייעות בכוח משלוח עיראקי, שהיקפו ואיכותו מותנים בקצב שיקומו של הצבא העיראקי". במסמך נכתב כי בשנתיים הראשונות של התכנון מדובר בסד"כ של גיס עם ארבע דיוויזיות, והחל משנת 1993 תיתכן אפשרות של כוח בהיקף של שני גייסות (שמונה דיוויזיות). "תסריט מלחמה ערבית מול ישראל" היה מתקפה סורית־ירדנית משולבת ביבשה (ברמת הגולן, בלבנון ובבקעת הירדן) ובאוויר, תוך הסתייעות בכוחות משלוח מעיראק, מסעודיה, מלוב וממדינות נוספות. יש לציין כי בתר"ש זו כבר דובר על היקפי חמ"ם גדולים (במערכים יבשתיים ואוויריים), שיאפשרו להשמיד

כ-1000 עד 1500 מטרות ביממה בסוף התר"ש (בהתאם להתפתחות פרויקט "אסופה"). כמויות אלה הקטינו את הצורך בפעולה יבשתית נגד כוחות שריון.⁹⁰ אולם ההערכה הייתה שיכולת זו תתמש רק בסוף שנות התשעים. בפועל, למרות תרחיש ייחוס זה, נראה כי הייתה הבנה שהסבירות להתממשות חזית מזרחית ירדה מאוד.

בנובמבר 1992 נערך תרגיל מטכ"לי "אבני אש 2". במצב הפתיחה עלתה הכוונות בצבאות ירדן וסוריה, נכנס כוח משלוח סעודי לדרום ירדן, ונערך גיס עיראקי במרחב H3.⁹¹ בהמשך תקפו צבאות ירדן וסוריה בכל המרחב בסיוע כוחות המשלוח העיראקיים, תוך הבקעה מוצלחת ברמת הגולן, בבית שאן, באזור מעלה אפרים, בהנחתות בגב ההר הישראלי ועוד. המצרים העבירו כוחות לסיני.⁹² צה"ל החל במגננה והמשיך למתקפה בדרום סוריה ובצפון ירדן.⁹³

אל"ם עומר בר-לב, שהוחזר לשירות על ידי הרמטכ"ל אהוד ברק ב-1992, פיקד על חטיבת הבקעה וב-1993-1994 שירת באגף התכנון, בו שימש כיועץ בשיחות מול הפלסטינים ומול ירדן. ברק הטיל עליו לנתח את קו העצירה המטכ"לי בפיקוד המרכז. הניתוח של בר-לב קבע כי קו העצירה יהיה קו ההר-ג'נין-שכם-רמאללה.⁹⁴

בדצמבר 1993 בוצע קד"ם רח"ט מבצעים לתוכנית "חמדת אבות". הוא סיכם כי התוכנית כפי שהוצגה על ידי פצ"ן "נכונה אך מחייבת ביצוע רענונים והשלמות מקצועיות [...] הינה התוכנית היחידה בצה"ל להכרעת חזית מזרחית ואותה עלינו להכין ולשמר ברמה גבוהה".⁹⁵ הערכת המצב האג"מית השנתית, שפורסמה בינואר 1994 לקראת תוכנית העבודה לשנה זו, קבעה כי הסיכויים ליוזמה ערבית למלחמה כוללת נמוכים. עוד צוין כי סד"כ צה"ל מאפשר מענה טוב למגננה בכל גבולות המדינה ולמתקפת נגד מקדימה מול סוריה או בחזית המזרחית וכן "מענה סביר למעבר למתקפה מול קואליציה - סוריה וירדן (עם כוח משלוח עיראקי בהיקף הקטן האפשרי בשנת 1994)". האויב המרכזי המתואר הוא סוריה.⁹⁶

בפועל, האתגר בחזית המזרחית הלך והתמקד בסוריה. הסכם השלום עם ירדן שנחתם באוקטובר 1994, סתם לכאורה את הגולל על שיתוף

פעולה ירדני-סורי-עיראקי, אם כי תרחישי תרגילים המשיכו לעסוק בו, עם דגש על מצב שבו ירדן נאלצת להסכים לכניסת כוח עיראקי לשטחה, גם אם הדבר בניגוד לרצונה.

"תסריט המלחמה" שנקבע לתר"ש "מרקס 2000" ופורסם באוגוסט 1995, כלל מתקפה סורית ביבשה - בסוריה ובלבנון, ובאוויר, תוך הסתייעות של סוריה בכוחות משלוח מעיראק (עד היקף של גיס), סעודיה ולוב, אך ללא השתתפות של ירדן ומצרים. נקבע כי העוצמה של צה"ל עולה על העוצמה הסורית.⁹⁷

בסיכום המודיעין למגננה בחזית המזרחית של מודיעין פד"ם משנת 1996 צוין, כי על אף שהסכם השלום עם ירדן צפוי להיות יציב, קיימת סכנה של הצטרפותה לקואליציה כלל ערבית, אם תקום כזו, מכוחות משלוח עיראקיים וסעודיים שיפעלו במרחב דרום ים המלח-אילת. זאת כאשר צבא ירדן ערוך בדרום במגננה, ויפעל התקפית מצפון לים המלח בגזרת פקמ"ז.⁹⁸

בתרגיל מפקדות מטכ"לי "מלכות דוד 4" שנערך באוקטובר 1997, הוצג מצב שבו כוחות צה"ל מעורבים בלחימה בלבנון, באיוש ובאזח"ע, מתפתח פוטנציאל איום מכיוון מצרים, "ונוצרת למעשה חזית סורית-עיראקית שכוונתה התקפית". הסוגיות האסטרטגיות שנדונו בתרגיל היו: האם לפתוח במלחמה במכה מקדימה ולאחריה להמשיך במתקפה או להיערך במגננה? לחלופין, האם להיערך ב"מצודה" ולהמתין להתפתחויות? כיצד מונעים ממצרים ומירדן להצטרף למלחמה? ומהי מדיניות תקיפת המטרות בסוריה ושל כוחות המשלוח?⁹⁹ תמונת המצב בפתחת התרגיל הצביעה על היערכות מלאה של צבא סוריה למלחמה ברמת הגולן ובלבנון, הימצאותו של גיס עיראקי בן שתי דיוויזיות משוריניות באזור H3 ודיוויזיה משורינית נוספת באזור אבר-כמאל בגבול עיראק-סוריה, ריכוז ארבע חטיבות סעודיות בטאבוק והעלאת מוכנות בצבא ירדן. החלטות הממשלה שהוצגו בתרגיל היו גיוס מילואים ומוכנות למלחמה מול סוריה, במטרה לפגוע קשות בכוחה הצבאי ובתשתית הלאומית שלה ולאיים על הבירה דמשק. במקביל, לנסות להימנע מלחימה מול ירדן, כל עוד זו לא תצטרף רשמית למלחמה, אך

בלית ברירה, לפעול בשטח ירדן נגד כוחות המשלוח העיראקיים. היעד בזירה הפלסטינית היה לשלול מערפאת כל הישג מדיני ישיר או עקיף במסגרת המגעים המדיניים מול ישראל.¹⁰⁰ בפועל - האיום היה סוריה. במסמך מודיעין פד"ם מספטמבר 1998 בנושא מגננה בחזית המערבית והמזרחית, מופיעה דפ"א דומה לזו שצוינה ב-1996: כוח משלוח עיראקי התוקף לכיוון דרום ים המלח ודימונה; כוח משלוח סעודי התוקף בדרום הנגב, תוך היערכות צבא ירדן במערכי חירום.¹⁰¹ בתרגיל "מלכות דוד 5" שנערך בינואר 2000, התרחיש היה שסוריה התחילה במלחמה כדי לעורר את המשא ומתן המדיני הרדום, צה"ל בלם את הצבא הסורי ונמצא בעיצומה של מתקפה בתוך שטח סוריה, ועיראק שלחה כוח כדי לסייע לה. ירדן לא הצטרפה ללחימה.¹⁰² גם בתרחיש הזה כבר לא דובר על חזית מזרחית פעילה, אלא על סיוע עיראקי לסוריה.

יש לציין כי עם תחילת האנתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 הורה סדאם חוסיין לקדם כוחות רבים, ובהם דיוויזיית משמר הרפובליקה "חמורבי" למערב המדינה, לכיוון הגבול הסורי, כהכנה לכאורה להושטת סיוע לפלסטינים. הכוחות הוחזרו מזרחה כחודש לאחר מכן. בתחילת 2001 הקים חוסיין את "צבא ירושלים", והתקשורת העיראקית דיווחה על התנדבות עצומה, שבאה לידי ביטוי בהקמת 21 דיוויזיות חי"ר וזרוע אווירית לצבא זה. העיסוק הנרחב בתקשורת המקומית הכניס את תושבי עיראק לאווירת מלחמה.¹⁰³ לא נמצאו עדויות להתייחסות רצינית של צה"ל לאיום הזה.

לסיכום תקופה זו, ניתן לראות כי תרחיש הזירה המזרחית הלך והצטמצם, תוך שהאיום מתמקד במתקפה סורית מוגבלת ביבשה, אך בעלת מרכיבים עולים של טק"ק וחל"ך (חומר לחימה כימי).

סיכום והמלצות

במחקר מתוארת תקופה בת שני עשורים, שהאיום העיקרי בה היה פעולה של חזית מזרחית המסוגלת לבצע פעילות התקפית רחבת היקף נגד מדינת ישראל עד כדי כיבוש שטחים משמעותיים ממנה. המחקר אינו טוען לקיומו של איום כזה בעת הזו, אלא מציע דפוסי חשיבה ותכנון במצב עקרוני שיש בו שני היבטים דומים בין האתגר האסטרטגי והמבצעי שהיה אז, לזה של היום: פעולה בכמה זירות תוך אי־וודאות רבה לגבי הרכב האויבים לפני המלחמה ובמהלכה, והמצב הבסיסי שבו תפרוץ מלחמה - ביוזמת האויב או ביוזמתנו. אתאר בקצרה את הבעיה בצה"ל כיום בהקשר דפוסי התכנון, ואחר כך את הדרך שבה המחקר יכול לסייע בפתרונה.

הבעיה כעת

צה"ל עסק בשנים האחרונות באיום של מלחמה רב־זירתית, אולם לטענתי, לעיסוק זה היו חסמים שנבעו מדפוסי תכנון שהתפתחו בצה"ל בעיקר בשני העשורים האחרונים. בקצרה (פירוט מופיע בספר המטכ"ל ובמאמרים שונים): תחושת עליונות אסטרטגית, מודיעינית ואופרטיבית, לצד הצורך בתכנון פרטני של הפעלת חיל האוויר - החיוני למיצוי יכולותיו בדפוס של "הספקי תקיפה" - השפיעו על אופן התכנון בצה"ל. לעיצוב תפיסה זו תרם גם החשש מיכולתם הנמוכה של כוחות היבשה להילחם בשטחים המורכבים בלבנון ובעזה. בעקבות זאת, עד פרוץ מלחמת חרבות ברזל וגם במהלכה, דפוס התכנון המבצעי בצה"ל כלל את המאפיינים הבאים:

- מיעוט תוכניות מלחמה חלופיות לכל זירה ולמלחמה רב־זירתית.
- בפיקודים המרחביים ובמטכ"ל יש מגוון תוכניות לשגרה ובעיקר למצבי חירום והסלמה שונים, שבהם התנסה צה"ל רבות בעזה

- (מבצעים) ובלבנון (תקופות מתיחות). עם זאת, למצב של מלחמה הייתה קיימת לפני המלחמה רק תוכנית אחת בכל זירה.
- לתוכניות אלו (אחת בכל זירה) נערכו תהליכי תכנון פרטניים ביותר – מרמת המטכ"ל ועד רמת החטיבה ולעיתים למטה מזה. יש שיטענו כי הפרטנות היא מענה לצורך אמיתי במיצוי יכולותיהם של חיל האוויר והמודיעין, או שהיא פיצוי על מוכנותם המוגבלת של כוחות היבשה (תכנון מעמיק יפצה על חוסר מקצועיות). יש שיטענו כי מדובר בדפוס שנובע מרצון של דרגים גבוהים בשליטה ריכוזית, המנסה לדמות את דפוסי התכנון של מבצע מיוחד. כך או כך, דפוסים אלו יצרו נורמה שלפיה: מה שלא מתוכנן לפרטי פרטים אינו בגדר תוכנית "אמיתית" (ובכלל זה קבוצת פקודות שנייה – קפ"ק 2, שאמורה להתבצע רק לאחר הפיכת תוכנית לפקודה, לאור משימה קונקרטית ועם הרכב כוחות שנקבע לה, ולא כחלק מתהליך תכנון בשגרה). אחת הבעיות המרכזיות הנובעות מכך היא, שמשאבי הזמן שהוקדשו לתכנון הפרטי (ולעיתים לתרגול על פי תכנון זה), לא הותירו זמן לתכנונים נוספים. התשומות התכנוניות הנדרשות יצרו מצב שבו אי אפשר לבקש מדרג אוגדה או חטיבה להחזיק יותר מתוכנית אחת, כי תשומות התכנון (לפי הנורמה שנוצרה), אינן מאפשרות זאת.
 - כנגזרת מכך, גם דיונים תפיסתיים על חלופות לתוכניות, משחקי מלחמה על מצבים אפשריים שבהם תתחיל מלחמה (פרט ליוזמת ישראל או להסלמה תחת שליטה ישראלית), ותהליכים נוספים מהסוג שאינו כולל תכנון פרטני, הלכו ודעכו לאורך השנים, ואם התקיימו, מרכיב הרב־מדרגיות בהם היה חלקי או חסר.
 - כנגזרת מכמה אילוצים, ובהם משאבי כסף וזמן, כשירות הכוחות הלכה והתמקדה ביכולת לממש תוכניות אלו, ולא בכשירויות בסיסיות הנדרשות לכל הזירות.

המלצות

אנו מבינים כעת שמלחמה יכולה להתפתח ממגוון מצבים, כולל מתקפת פתע של האויב ומול תשלובת של יריבים שונים. נוסף על כך, שינויים תוך כדי המלחמה הוכיחו כי צה"ל מסוגל לתכנן תוכניות חדשות בזמן קצר יחסית. לכן ההמלצה המרכזית של מחקר זה היא לשלב דפוסי חשיבה ותכנון שאפיינו את צה"ל בתקופה המוצגת במחקר עם אלו הקיימים כיום. לצורך ההמחשה:

- פתיחת מסמכי תוכניות בנושאים הבאים: הנחות יסוד (שאם אינן מתממשות, משמעותן שהתוכנית אינה רלוונטית ונדרש לתכנן מחדש בזמן קצר); שיקולים שעמדו בבסיס התכנון; שיקולים להחלטה עקרונית על "זווית" הכניסה למלחמה במצבי יסוד שונים (ממתקפת פתע ישראלית ועד כזו של אויבנו).
 - החזקה של לפחות שתיים-שלוש תוכניות מגירה בדרגי אוגדה ומעלה לכל זירה, השונות זו מזו בתרחיש הבסיסי שאליו הן מתייחסות. תוכניות אלו יידונו עד לרמת רעיון מרכזי.
 - יחסי מפקד-קצין מודיעין במפקדות בכירות: הצעתי היא, כי בדרג הפיקוד המרחבי יידרש קצין המודיעין הפיקודי לספק למפקדים תרחישי מלחמה אפשריים, שעל בסיסם יפותחו התוכניות השונות שצוינו בסעיף הקודם. הגדרת דרכי פעולה אפשריות (סבירה או מסוכנת), שתעשה על ידי מפקדים, תופיע בתוך תוכניות אלו.
 - דיוני תרחישים ומשחקי מלחמה (מול יריב "אדום") במגוון מצבי פתיחה ובמגוון תוכניות.
 - החזקת תוכנית פרטנית אחת בכל זירת לחימה צפויה עד הדרג שעליו יוחלט (כגון גדוד), לצורכי למידת האויב ולהעמקת הידע על אודותיו.
 - הכוונת הכשירויות הנדרשות מיחידות לכשירויות בסיסיות, כמו לחימה בשטח בנוי ולחימה לטווח תנועה של עשרות קילומטרים, גם אם התוכנית אינה מחייבת זאת כעת.
- המחקר מעלה תובנות נוספות, שאין להן משמעויות ישירות לעת הזו, אך חשוב להכירן. העיקרית שבהן היא, שהטענות על הגדילה

המופרזות של צה"ל אחרי מלחמת יום הכיפורים, כתוצאה מטראומה ארגונית ובשל חשש מפני מחסור באמצעי לחימה (והתלות בארה"ב שיצר המחסור הזה), דורשות חשיבה מחודשת. התרחיש שהתפתח מייד לאחר המלחמה, היה מבוסס על הבנה כי מתקפת פתע היא לקח מרכזי של הערבים. הוא קיבל מענה במה שהיה אפשרי אז - עוצבות שריון ואמנעה אווירית. למתכננים באותה עת לא היו חימושים מדויקים כתחליף. רק בדיעבד, לנוכח העובדה שתרחיש של מלחמה בחזית המזרחית לא התממש בפועל, ועם התפתחות יכולות חמ"ם אווירי ויבשתי, הרחבת היקף השריון נראתה כשגיאיה. אולם המחקר מוכיח, כי בעת קבלת ההחלטות נראה שהייתה הגיונית למדי. משמעות נוספת היא כי צה"ל לא חוקר מספיק תהליכים ותקופות שלא הסתיימו באירוע לחימה, ועקב כך עלול לשגות בניתוח עברו. רצוי לשפר מצב זה.

מקורות

- 1 סא"ל יונה. הסיבוב החמישי בעיני פרשנים ערביים. מערכות 241. דצמבר 1974. עמ' 34-36.
- 2 סא"ל דוד. צבא ירדן במלחמת יום הכיפורים. מערכות 266. נובמבר 1978. עמ' 28-36.
- 3 משה בר-כוכבא. מערכת השריון נגד העיראקים במלחמת יום הכיפורים. מערכות 258-259. אוקטובר-נובמבר 1977. עמ' 2-7.
- 4 אריה חשביה. ערב הסעודית-היבט צבאי. מערכות 282. פברואר 1982. עמ' 29-32.
- 5 שם.
- 6 אמ"ן. סקירת מודיעין מיוחדת. מספר 65/75 - החזית המזרחית. 25 במאי 1975.
- 7 אג"מ/תוא"ר. פקודת העבודה לצה"ל. 1975. 14 במאי 1975.
- 8 מזכירות הפיקוד העליון/לשכת הרמטכ"ל. קד"מ רמטכ"ל מיום 18 יולי 1975 - החזית המזרחית. 21 ביולי 1975.
- 9 לשכת הרמטכ"ל. סכום הרמטכ"ל - דיון מתקפה חזית מזרחית. 25 ביולי 1975.
- 10 מזכירות הפיקוד העליון/לשכת הרמטכ"ל. קד"מ רמטכ"ל חזית מזרחית מיום 1 אוגוסט 1975 - החזית המזרחית. 4 אוגוסט 1975.
- 11 אגף מבצעים/ענף מבצעים. עיקרי תוכנית "חגורת אש". 29 אוקטובר 1975.
- 12 מפקדת גייסות השריון/אג"מ/ענף מבצעים וכוונות. מבצע "חגורת אש" - פקודה מס' 1. 7 באפריל 1975. אגף מבצעים/ענף מבצעים. עיקרי תוכנית "חגורת אש". 29 אוקטובר 1975.
- 13 מזכירות הפיקוד העליון/לשכת הרמטכ"ל. קד"מ רמטכ"ל חזית מזרחית מיום 1 אוגוסט 1975 - החזית המזרחית. 4 אוגוסט 1975.
- 14 אגף מבצעים. פקודת מבצע "לאסור" - פקודה מס' 1 - טיוטה להערות. 29 באוקטובר 1975.
- 15 לשכת ראש מה"ד. מטה כחול א'. משחק מלחמה/"דו קרב". 4 בנובמבר 1976.
- 16 יהושע ביצור. רבין - ארה"ב נהפכת גורם המאיץ מרוץ חימוש. מעריב. 11 במארס 1976.
- 17 אמ"ן/מחקר/חצ"ב. לקט מודיעין מס' 33/76: קריאתו של סדאם חסין להקים חזית עיראקית-סורית.
- 18 אגף המודיעין/מחקר. לקט מודיעין מידי-צבאי-מדיני. סוריה/לבנון/עיראק סיכום מצב נכון ל-121900 יוני 1976. 12 ביוני 1976.
- 19 אג"מ/תוא"ר. פקודת העבודה לצה"ל לשנת 1976. אפריל 1976.
- 20 מזכירות הפיקוד העליון/לשכת הרמטכ"ל. קד"מ רמטכ"ל בנושא: "חוד החנית" - שנערך בחמ"ל אג"מ מבצעים ביום 13 מארס 1977. 4 מאי 1977.
- 21 מזכירות הפיקוד העליון/לשכת הרמטכ"ל. קד"מ רמטכ"ל בנושא "חגורת אש" - שנערך בחמ"ל אג"מ מבצעים ביום 28 אוק' 77. 4 נובמבר 1977.
- 22 מזכירות הפיקוד העליון/לשכת הרמטכ"ל. קד"מ רמטכ"ל - הצגת תוכנית חזית מזרחית לשהב"ט - שנערך בחמ"ל אג"מ מבצעים ב-13 בפברואר 1978. 18 דצמבר 1979.

- 23 מפקד פיקוד הדרום/לשכת אלוף. השפעת חוזה השלום על לחימה בחזית המזרחית. מאי 1979.
- 24 עודד זראי. סדאם חסיין "האיש החזק בעיראק" בא לירדן לדון בשיתופי פעולה: יבדוק אם המלך חוסיין מתמיד בעמדתו נגד יוזמת השלום. הארץ. 1 ביולי 1979.
- 25 חצב - תרגום מאמר מהעיתון העיראקי 'אלף באא'. 5 ביולי 1979.
- 26 מטכ"ל/אגף התכנון/המחלקה לתכנון אסטרטגי. מתארי מלחמה בסיסיים במזה"ת. 6 נובמבר 1979.
- 27 לשכת הרמטכ"ל. החזית המזרחית - סכום הרמטכ"ל. 10 בספטמבר 1979.
- 28 לשכת הרמטכ"ל. הערכת מצב - סיכום הרמטכ"ל - 11 באוקטובר 1979. 30 באוקטובר 1979.
- 29 מפקדת קצין הנדסה ראשי/אג"ם. הכנות בפיקוד הצפון. 16 בנובמבר 1979.
- 30 לשכת הרמטכ"ל/מוכירות הפיקוד העליון. קד"ם שר הביטחון בנושא "חזית מזרחית" שנערך בחמ"ל אג"ם מבצעים מיום 18 אוק' 1979. 23 אוקטובר 1979.
- 31 לשכת הרמטכ"ל. תגבור החזית המזרחית - סיכום הרמטכ"ל. 26 בדצמבר 1979.
- 32 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים/זירת מרכז. מתארי מלחמה בחזית המזרחית - מצע לדיון. 30 ביולי 1980.
- 33 לשכת הרמטכ"ל. קד"ם רמטכ"ל "גשר מוצק" סכום הרמטכ"ל. 10 באוגוסט 1980.
- 34 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים/ע'רמ"ח לתכנון. חזית מזרחית - זימון לקבוצת תכנון. 3 ספטמבר 1980.
- 35 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים/זירת מרכז. עיקרי פקודה אג"מית. 22 בדצמבר 1980.
- 36 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים/זירת מרכז. מבצע "תחנת חשמל" - עיקרי פקודה אג"מית. 9 בדצמבר 1980.
- 37 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים/זירת דרום. מבצע "אוונגרד". 26 במאי 1980.
- 38 לשכת הרמטכ"ל. קד"ם רמטכ"ל "אוונגרד" - סיכום. 30 מארס 1979.
- 39 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים/זירת צפון. מבצע "רוח קדים" - פקודת מבצע מס' 2. 17 נובמבר 1980.
- 40 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים. פקודת מבצע "מגדל פצאל" - עיקרי פקודה אג"מית. נובמבר 1979.
- 41 שם.
- 42 אהרון יריב. עומק אסטרטגי - השקפה ישראלית. מערכות 270-271. אוקטובר 1979. עמ' 15-11.
- 43 יעקב ארז. החזית המזרחית עלולה לפעול עוד לפני הקמת מסגרת משותפת לירדן, סוריה ועיראק. מעריב. 30 במארס 1979.
- 44 יעקב ארז. המצב עם סוריה אינו קרוב למשבר. מעריב. 31 במארס 1980.
- 45 יהודה אריאל. רבין: עוצמת הטנקים המאיימים ממזרח - שווה לצבא נאט"ו וארה"ב. הארץ. 4 בנובמבר 1980.
- 46 יובל נאמן. השומרון - מסד לביטחון ישראל. מערכות 273-274. מאי יוני 1980. עמ' 5-12.
- 47 יהושע ביצור. סוריה קלטה מטוסי "מיג 25". ירדן נהפכת למעצמה אזורית. מעריב. 11 ביוני 1980.

- 48 ביטחון: מיתוס: "החזית המזרחית מתה". ללא כותב. לא ברור מה העיתון. 22 באוקטובר 1980.
- 49 במחנה. לחמש מדינות העימות פי 4 חיילים ופי 2 מטוסים וטנקים מאשר לישראל. במחנה. 4.2.1981.
- 50 אריה שלו. קו הגנה ביהודה ושומרון. הוצאת הקיבוץ המאוחד והמרכז למחקרים אסטרטגיים - אוניברסיטת תל אביב. 1982.
- 51 שם. עמ' 32-54.
- 52 שמואל שגב. אם ממזרח תיפתח הרעה... מעריב. 14 בינואר 1983.
- 53 אג"ם-מבצעים/ע' רמ"ח לתכנון. החזית המזרחית - בחינת תוכנית למתקפה. פברואר 1981.
- 54 מטכ"ל/אג"ת. תכנית אב לבניין צה"ל (1982-1991) "שחר". ספר ראשון - מדיניות בנין צה"ל מצע לדיון. ינואר 1981. עמ' 6.
- 55 שם. עמ' 54-71.
- 56 שם. עמ' 80-90.
- 57 שם. עמ' 95.
- 58 הערות אלוף (מיל') גרשון הכהן לטיוטת המחקר. הכהן שירת באותה תקופה בחטיבה 7
- 59 אג"ם-מבצעים/ע' רמ"ח לתכנון. תרגיל "אשר" - משמעויות לאפשרות התגבשות חזית מזרחית. 27 בפברואר 1983.
- 60 ראובן פדהצור. איומי החזית המזרחית. הארץ. 1984.
- 61 אגף המודיעין/מחקר. הערכת המודיעין השנתית 1984-1985 (כרך א') עיקרי ההערכה. אפריל 1985.
- 62 מה"ד תו"ל-ענף תרגילים. "רכב ברזל". תרגיל עם גייסות לגייס 479. יולי 1985.
- 63 פיקוד הדרום/מודיעין. סיכום מודיעין למגננה - חזית מערבית ומזרחית. ינואר 1986.
- 64 אג"ם-מבצעים/ע' רח"ט למבצעים. "ראשית חכמה" - מבצע "מורא גדול" פקודה מס' 13. 7 בנובמבר 1986.
- 65 אג"ת-המחלקה לתכנון אסטרטגי. תרחיש היחוס לשנות [תר"ש] 'שחקים א'. 23 באפריל 1987.
- 66 המטה הכללי/אמ"ן/חטיבת המחקר. סקירת מודיעין מיוחדת. מ"88/12: צבא עיראק וכוו המשלוח העיראקי לחזית המזרחית - ספר יסוד. 11 במארס 1988.
- 67 שפי גבאי, עמנואל רוזן, רפאל מן ועפרה ישועה-ליית. טהרן: חומיני הכריע במחלוקת פנימית בעד הפסקת המלחמה. מעריב. 19 ביולי 1988.
- 68 פסח מלובני. מלחמות בבל החדשה: עלייתו ונפילתו של הצבא העיראקי. מערכות. 2009. עמ' 514-515.
- 69 שם, עמ' 525.
- 70 עמנואל וינסטון. סבירות גבוהה למלחמה בקיץ. מעריב. 20 ביוני 1989.
- 71 מלובני. מלחמות בבל החדשה, עמ' 515.
- 72 מטכ"ל/אג"ם-מבצעים. קד"מ סגן רמטכ"ל ל"שלהבת ארזים" - סיכום. 14 אוקטובר 1988.
- 73 מנהלת האלוף בר-כוכבא. "אוחזי חרב 2" משחק מלחמה מטכ"ל/תוכניות המלחמה/מטה אדום. מארס 1989.
- 74 אג"ם-מה"ד. "אוחזי חרב 2" משחק מלחמה מטכ"לי - פקודת יסוד מס' 2. מארס 1989.
- 75 מפקדת פד"מ/אג"מ. "חכמת לב" סיכום לקחי פד"ם. 9 באוגוסט 1989.
- 76 אג"ת/המחלקה לתכנון אסטרטגי. איום היחוס ותרחיש היחוס בשנות משגב א'. 2 במאי

1990.
 77 מלובני. מלחמות בבל החדשה, עמ' 512.
 78 מטכ"ל/אג"ס-מבצעים/ענף תכנון אופרטיבי. הערכת מצב חזית מזרחית- סיכום דיון. 13 באוגוסט 1990.
 79 אג"ס/מה"ד/מחלקת תו"ל ומפקדות. "אוחזי חרב 3" משחק מלחמה מטכ"לי - סכום תרחישים והתייחסויות. ספטמבר 1990.
 80 מטכ"ל/אג"ס-מבצעים/ענף תכנון אופרטיבי. נוהל עדכון פק' האב המטכ"לית לתוכנית "חמדת אבות". 15 באוקטובר 1990.
 81 מפקדת פיקוד המרכז/אג"ס. "חמדת אבות" - קבוצת פקודות מס' 2 - עיקרי פקודה. נובמבר 1990.
 82 פד"ם/אג"ס. "עשיר אבוד" - עיקרי פקודה מס' 1. 29 באוקטובר 1990.
 83 מטכ"ל/אג"ס מבצעים/רמ"ח תכנון. "עשיר אבוד" - סיכום הרמטכ"ל. 23 בספטמבר 1990.
 84 מטכ"ל/אג"ס-מבצעים/ענף תכנון אופרטיבי. נוהל עדכון פק' האב המטכ"לית לתוכנית "חמדת אבות". 15 באוקטובר 1990.
 85 אג"ס/מה"ד/תו"ל/לשכת הרמ"ח. "מגן המדבר" - רעיון מרכזי. 17 באוקטובר 1990.
 86 פד"ם/אג"ס. "עשיר אבוד".
 87 מטכ"ל/אג"ס/ב/צוות הפקת לקחים. "רכב אש" - משחק מלחמה לפקמ"ז - הוראות ארגוניות. ינואר 1991.
 88 מלובני. מלחמות בבל החדשה. עמ' 604. 625-626.
 89 אגף התכנון/ע' ר' אג"ת לתכנון. "מרקם 2000" ות"ע 96/7: הנחות והנחיות סופיות לתכנון. 6 באוגוסט 1995.
 90 מטכ"ל/אג"ת/ע' ר' אג"ת לתכנון. תכנית "מרקם 95". ינואר 1992.
 91 מנהלת תרגיל אבני אש 2. אבני אש 2 - סיפור פתיחה. 26 באוגוסט 1992.
 92 מנהלת תרגיל אבני אש 2/מודיעין. מתווה התרגיל - מס' 2. אוגוסט 1992.
 93 תוה"ד-מחלקת תו"ל ומפקדות. אבני אש 2 - ממצאים עיקריים. פברואר 1993.
 94 הערות אלוף (מיל') גרשון הכהן לטיטת המחקר. הכהן שירת באותה עת כרמ"ח תורת לחימה במפקדת חיילות השדה.
 95 מטכ"ל/אג"ס-מבצעים/ענף תכנון אופרטיבי. קד"מ רח"ט מבצעים לאישור תוכנית "חמדת אבות" בפצ"ן- סיכום. 3 ינואר 1994.
 96 לשכת הרמטכ"ל/מוזכירות הפיקוד העליון. תוכנית עבודה 1994 - הערכת מצב (אג"מית) שנתית. 23 ינואר 1994.
 97 אגף התכנון/ע' ר' אג"ת לתכנון. "מרקם 2000" ות"ע 96/7: הנחות והנחיות סופיות לתכנון. 6 באוגוסט 1995.
 98 מודיעין פיקוד הדרום. סיכום מודיעין למגננה - חזית מזרחית. יולי 1996.
 99 מנהלת התרגילים. תרגיל "מלכות דוד" 4 - סוגיות אסטרטגיות לדיון. נובמבר 1997.
 100 מנהלת התרגילים. תרגיל "מלכות דוד" 4 (סדרה ב') ספור רקע, ספור פתיחה, מצב הפתיחה אויב + כוחותינו. אוקטובר 1997.
 101 מודיעין פד"ם. מגננה פד"ם - נספח דפ"אות פיקודיות חזית מערבית ומזרחית. ספטמבר 1998.
 102 מנהלת התרגילים. "מלכות דוד 5" סדרה ב'. 1 נובמבר 1999.
 103 מלובני. מלחמות בבל החדשה, עמ' 675-680.

תרחיש הלחימה מול "חזית מזרחית" התייחס למלחמה מול קואליציה הכוללת את סוריה, ירדן עיראק וסעודיה, שמטרותיה הגיעו עד כדי השמדת ישראל, והמענה לה היה מתקפה להשמדת צבאות אלו. במשך שני עשורים, ממלחמת יום הכיפורים ועד לדעיכתו בשנות התשעים, היה תרחיש זה המרכזי בצה"ל - הן לבניין הכוח והן להפעלתו.

התקופה הנחקרת מתאפיינת בכמה היבטים מרכזיים, שנעלמו עם השנים מעולם התכנון המבצעי והתפיסות בצה"ל וחוזרים כעת, ובהם מלחמה רבי־זירתית, תחילת מלחמה במתקפת פתע ערבית, מלחמת מנע להרחקת איום פלישה ועוד. לאחר הצגת המענה התכנוני שניתן אז לאתגרים, מוצעים שינויים בגישת התכנון האופרטיבי לתקופה שאחרי מלחמת "חרבות ברזל".

*

תא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל - ראש תחום מחקר במרכז דדו ולשעבר מפקד המרכז. ספריו האחרונים עסקו במפקדות היבשה ובאמ"ן.

"מחקרי מרכז דדו" הינה סדרת פרסומים עיתית ברוח הגישה המערכתית והביקורתית העוסקת בסוגיות המצויות במוקד סדר היום של צה"ל. המחקרים זמינים באתר האינטרנט של מרכז דדו.